

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСИЛЬСТВА
ЩОДО ЖІНОК У РОДИННИХ СТОСУНКАХ**

Виконала студентка II курсу,
групи 8.0530-1з
спеціальності: 053 психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Солоха Ольга Михайлівна
Керівник: д.психол.н., професор
кафедри психології Ткалич М.Г.
Рецензент: к.психол.н., доцент
кафедри психології Грандт В.В.

Запоріжжя
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 психологія

Освітня програма 053 Психологія

Спеціалізація 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Солосі Ользі Михайлівні
(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема роботи (проєкту) Соціально-психологічні особливості насильства щодо жінок у родинних стосунках

керівник роботи Ткалич М. Г., к.психол.н., професор кафедри
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20 ____ року № _____

2. Термін подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи _____
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити: У розділі 1 теоретично обґрунтувати поняття «гендерне насильство», розглянути його види, причини та ознаки; визначити психологічні причини виникнення гендерного насильства. У розділі 2 охарактеризувати психологічні особливості жінки – жертви гендерного насильства; провести емпіричне дослідження особливостей жінок, які постраждали від гендерного насильства; сформулювати психологічну програму щодо формування ненасильницьких моделей поведінки серед молоді для профілактики насильства.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 9 таблиць, 6 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Ткалич М. Г., д.психол.н., професор кафедри		
Розділ 1	Ткалич М. Г., д.психол.н., професор кафедри		
Розділ 2	Ткалич М. Г., д.психол.н., професор кафедри		
Висновки	Ткалич М. Г., д.психол.н., професор кафедри		

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-вересень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____
(підпис)

О. М. Солоха
(ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____
(підпис)

М. Г. Ткалич
(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) _____
(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 85 сторінок, 9 таблиць, 6 рисунків, 85 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – особливості гендерного насильства.

Предмет дослідження – психологічні особливості жінок – жертв гендерного насильства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості гендерного насильства над жінками в сім'ї.

Гіпотеза дослідження – припускаємо, що проведене емпіричне дослідження дасть змогу зрозуміти психологічні особливості жінок, що найбільш потерпають від гендерного насильства.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: анкетування, ІТО – Індивідуально типологічний опитувальник (Л. М. Собчик); метод діагностик міжособистісних відносин ДМВ (модифікований Л. М. Собчик варіант інтерперсональної діагностики Т. Лірі).

Наукова новизна полягає у визначенні особливостей жінок, що найбільш ризикують стати жертвами насильства, їх певну поведінку та спільні риси між собою, а саме: це жінки, які відносяться до одного з двох психологічних типів: надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного, страждають заниженою самооцінкою, та емоційною залежністю від кривдника.

ГЕНДЕР, НАСИЛЬСТВО, ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО, СТАТЬ, СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО, ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО.

SUMMARY

Solokha O. M. Psychological features of gender-based violence against women in the family.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (85 items, 7 of foreign origin), 3 appendix on 10 pages. The qualifying work volume is 85 pages long. There are 9 tables and 6 illustrations.

The qualifying work provides a theoretical basis and description of gender-based violence, its features in the manifestation of the family. Theoretical aspects are presented in section 1, which reveals the features of gender-based violence against women.

The research object: the peculiarities of gender-based violence.

The research subject: the psychological characteristics of women - victims of gender-based violence.

The research goal: theoretically substantiate and empirically investigate the psychological features of gender-based violence against women in the family.

The research tasks are:

Theoretically substantiate the concept of "gender violence", consider its types, causes and symptoms.

Identify the psychological causes of gender-based violence.

Describe the psychological characteristics of women victims of gender-based violence.

Formulate a psychological program for the formation of nonviolent patterns of behavior among young people for the prevention of violence.

Chapter 1 «Theoretical analysis of the problem of gender violence against women in the family» includes a theoretical analysis of gender-based violence, its types, causes and features.

Chapter 2 Empirical study of psychological features of women affected by gender violence contains a study that identifies the biosocial and psychological

characteristics of women who have experienced gender-based domestic violence, analyzes the biosocial status of victims of domestic violence; the level of personal anxiety of women who are experiencing violence was revealed; the level of their depressed state at the time of the study; the level of subjective control of victims of violence in different life situations is determined; characterized the personal characteristics of women who have not experienced gender-based violence.

Key words: gender, violence, gender-based violence, sexual violence, physical violence, psychological violence.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК В СІМ'Ї.....	10
1.1. Виникнення та сутність феномена терміна «гендер» та «гендерного насильства».....	10
1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку гендерного насильства в сім'ї.....	30
1.3. Психологічні причини гендерного насильства у міжособистісних відносинах.....	43
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖІНОК, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА.....	53
2.1. Методологічні засади дослідження психологічних особливостей жінок – жертв гендерного насильства.....	53
2.2. Характеристика вибірки досліджуваних.....	59
2.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей гендерного насильства щодо жінок в сім'ї.....	65
2.4. Соціально-педагогічна та психологічна програма щодо формування ненасильницьких моделей поведінки серед молоді.....	82
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. Насильство – тема, про яку прийнято мовчати, проблема, з якою стикається більшість населення. Соціальна криза, погіршення матеріального становища, розшарування населення – це чинники, що сприяють зростанню рівня агресивності та конфліктності в сім'ї. Тим часом, по даним ООН, від насильства в світі страждає кожна третя жінка, бо суспільство й досі вважає цю глобальну проблему «незручною».

В нашій країні теми гендерної рівності та насильства стосовно жінок у родині стали предметом публічного обговорення тільки протягом останніх років. В інформаційному бюлетені ООН зазначається, що кожна третя жінка (33%) в світі впродовж життя пережила фізичне і/або сексуальне/психологічне насильство. За даними Міністерства соціальної політики України, в 2018 році зафіксовано 110687 скарг відносно гендерного насильства, з них 91087 звернень – саме від жінок. В 2020 році ситуацію з гендерним насильством посилив карантин. За даними UNFPA, з початку карантину кількість дзвінків на національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства в Україні виросла вдвічі. В травні 2020 року, кількість кримінальних справ, пов'язаних з гендерним насильством склала 1511 (травень 2019 – 795).

Як зазначають психологи, жорстоке ставлення до людини призводить до негативних наслідків, серед яких може бути зміна відношення до оточення, зміна ставлення до себе; завдається шкода психологічному та фізичному здоров'ю.

Питання домашнього насильства вивчалось низкою зарубіжних (А. Робертс, Д. Доджл, М. Росс та ін.) та українських дослідників (О. Савчук, Є. Луценко, Н. Лавриненко, В. Бондаровська, О. Відзюк та ін.).

Спеціальних психологічних досліджень з проблема насильства стосовно жінок в сім'ї досить мало. Нею займалися в основному криміналісти при

вивченні злочинів, скоєних у сімейно-побутовій сфері. Аналіз літератури показує, що досить велика кількість зарубіжних вчених працюють над проблематикою психології насильства. Так, чинники ризиків сімейного насильства розглядали Е. Aldarondo і F. Mederos,(2002); впливу алкоголю на виникнення агресії щодо шлюбного партнера присвятив свої роботи Деніел О'Лірі (2003); Л. Уолкер дослідила вплив жорстокого ставлення на жінку; G. L. Stuart (1994) запропонував типологію чоловіків – насильників.

У вітчизняній науці проблематика подружнього насильства порівняно молода, існують лише окремі дослідження з цієї теми: І. А.Грабська (1998) вивчала наслідки подружнього насильства, під її керівництвом О. Д. Шинкаренко (2000) досліджувала Синдром побитої жінки з точки зору теорії сімейних систем, а також механізм віктимізуючого впливу психотравмуючих факторів батьківсько-дитячих стосунків на особистість жінки та прийняття нею ролі жертви та крос-культурні відмінності у сприйнятті, переживанні та використанні образливої поведінки у сім'ї в Україні та Польщі; Н. Г.Опухова і О. Є. Малолетняя (2000) досліджували типи жінок-жертв подружнього насильства, вивчаючи їх життєві міфи; в дослідженні Д. Шестакова докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості чоловіків та жінок, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері; особливу увагу аналізу психологічних теорій, які пояснюють формування «феномену насильства» приділила І. Г. Малкіна-Пих (2006). В рамках гендерних досліджень проблемою займалась Н. А. Шведова (2002). Працювали з цією проблемою і деякі інші автори: Н. М. Платонова та Ю. П. Платонов, В. І. Полубінський та інші.

Актуальність даної магістерської роботи полягає в поглибленому вивченні психологічних особливостей гендерного насильства над жінками в сім'ї (насильство з боку чоловіків по відношенню до мам, жінок, сестер, доньок). Увага до даної теми пояснюється недостатньою кількістю спеціальних робіт, в яких відображена цілісна своєрідність особистості жінки – жертви гендерного насильства.

Об'єкт дослідження – особливості гендерного насильства.

Предмет дослідження – психологічні особливості жінок – жертв гендерного насильства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості гендерного насильства над жінками в сім'ї.

Гіпотеза дослідження – припускаємо, що проведене емпіричне дослідження дасть змогу зрозуміти психологічні особливості жінок, що найбільш потерпають від гендерного насильства.

Завдання дослідження:

1. Теоретично обґрунтувати поняття «гендерне насильство», розглянути його види, причини та ознаки.

2. Визначити психологічні причини виникнення гендерного насильства.

3. Охарактеризувати психологічні особливості жінки– жертви гендерного насильства.

4. Сформулювати психологічну програму щодо формування ненасильницьких моделей поведінки серед молоді для профілактики насильства.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: анкетування, ІТО – Індивідуально типологічний опитувальник (Л. М. Собчик); метод діагностик міжособистісних відносин ДМВ (модифікований Л. М. Собчик варіант інтерперсональної діагностики Т. Лірі).

Наукова новизна полягає у визначенні особливостей жінок, що найбільш ризикують стати жертвами насильства, їх певну поведінку та спільні риси між собою, а саме: це жінки, які відносяться до одного з двох психологічних типів: надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного, страждають заниженою самооцінкою, та емоційною залежністю від кривдника.

Практична значущість полягає в отриманих результатах емпіричного дослідження, що можуть бути використані для психологічної допомоги спеціалістами з напрямку психології тим, жінкам, які найбільш підбадають під аналіз результату дослідження жінки, яка постраждала від гендерного насильства.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 85 найменувань, 3 додатків. Загальний обсяг основного тексту 110 сторінок, виклад основного матеріалу 85 сторінок. Робота містить 9 таблиць, 6 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК В СІМ'Ї

1.1. Виникнення та сутність феномена терміна «гендер» та «гендерного насильства»

Жінки століттями страждали від насильства. Воно породжує цілий комплекс соціальних, юридичних, психологічних і медичних проблем, але сутність його незмінна. У масовій свідомості гендерне насильство частіше зводиться до стереотипу як суто фізичної наруги чоловіка над жінкою, але це вузький, односторонній підхід. Насправді гендерне насильство в будь-якому суспільстві і за будь-якого державного ладу – категорія соціокультурна, насамперед за своїми спонукальними мотивами і наслідками. Маючи універсальний характер, воно існує в різноманітних формах практично у всіх сферах життя: політичній, економічній, духовній, сімейно-побутовій.

Спроба визначити дане поняття призводить до висновку, що гендерне насильство включає в себе і насильство в сім'ї (фізичне, сексуальне, економічне, психологічне), і сексуальне насильство (вдома, на роботі, в громадських місцях), і економічне насильство над жінками (трудова дискримінація), і трафік (торгівля жінками і дітьми) та багато іншого [9]. Тому дослідження феномену гендерного насильства неможливе без звернення до різних областей знання. Таке звернення необхідне як при аналізі самого поняття «насильство», так і при кореляції його з поняттями «насильство над жінками», «гендерне насильство». Розуміння змісту гендерного насильства можливе тільки через призму різних дисциплін.

Нині накопичений багатий науковий матеріал, що дозволяє визначити поняття «насильство» і «гендерне насильство», зокрема в рамках філософії, історії, психології, соціології, медицини, біології, антропології, етнографії,

етології, юриспруденції, політології, конфліктології, економіки тощо. Хоча кожна з цих дисциплін спирається на власні традиції і використовує властиві їй методи дослідження, що проводяться як з проблеми насильства, так і проблеми гендерного насильства, позиції різних наук є, безсумнівно, взаємодоповнюючими. Найбільш повне розуміння суті досліджуваного феномену гендерного насильства може бути досягнуто тільки при інтерпретації і порівнянні наявних підходів [81].

Перш ніж охарактеризувати поняття гендерне насильство, яке з'явилося в науці всього 50-60 років тому, необхідно звернутися до проблеми насильства як такого.

Одними з перших до проблеми насильства звернулися філософи і психологи. Так, у філософії насильство, як правило, розглядалося в контексті влади (М. Вебер, Е. Тоффлер [51]) як феномен, заснований на контролі і примусі (К. Сен-Сімон, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін. [51]). Насильство як суспільне ставлення, в ході якого одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що становить загрозу життю, підпорядковують собі інших, їх здібності, продуктивні сили, власність. Насильство можна інтерпретувати як різновид відносин влади, оскільки остання являє собою панування однієї волі над іншою, прийняття рішення за іншого [51].

У філософії поняття «гендерне насильство» стало розроблятися лише в другій половині ХХ ст. У цей період з'явилися роботи, що відображають різницю в соціальному становищі жінок і чоловіків в цілому ряді філософських і соціально-філософських концепцій і напрямків: соціал-дарвінізмі, структурному функціоналізмі, екзистенціалізмі та багатьох інших. Різницю соціальних ролей жінок і чоловіків, обумовлену соціальними, культурними і психологічними факторами, вивчали С. де Бовуар [2], Г. Рабін, А. Річ, Л. Іригаре та ін [3]. Важливим результатом цих досліджень став висновок, що гендер не є монолітною категорією і виступає як системоутворюючий елемент, що створює відмінності в положенні жінок і чоловіків у суспільстві через відносини підпорядкування і панування.

Соціально-психологічні аспекти насильства розкриваються в працях З. Фрейда [4], Г. Юнга [5], К. Хорні [6]. Психологія розглядає насильство як агресивну поведінку, пов'язану із соціально-біологічними особливостями людини.

Політико-правовий аналіз насильства привертав увагу таких дослідників, як Т. Гоббс, Є. Дуринг, Л. Гумплович, П. Кропоткін [7]. Спільним у їх теоріях є твердження про те, що головна причина виникнення держави і права лежить не в соціально-економічному розвитку суспільства і виникненні класів, а в поневоленні одних груп іншими.

Безумовно, звернення до проблеми насильства було предметом дослідження істориків. Разом з тим, в історичній науці проблему нерівності і як наслідок насильства над жінками в тій чи іншій інтерпретації виділяли ще історики давнини. Впродовж всього існування людства не було жодного суспільства, в якому б всі його члени були рівними. У традиційній патріархальній установці уявлення про жінок зазвичай пов'язується з ситуацією своєрідної другосортності, яку найчастіше пояснювали факторами анатомічного порядку. Початкова основа панування чоловіків над жінками полягала в тому, що чоловіки, будучи фізично сильнішими за жінок, могли насильно підкоряти їх своїй волі. Нерівність чоловіків і жінок – одна з проблем дослідження соціальної історії. Залежно від соціально-історичного контексту вона набувала різного звучання, але суть залишалася незмінною: чи можна визнати природним бажання жінки реалізовувати себе поза сім'єю, погодитися, що жінка володіє для цього здібностями, рівноцінними здібностям чоловіка, і чи потрібно надати їй право на рівних підставах з чоловіками брати участь у публічному житті. Витоки соціальної дискримінації жінок слід шукати в глибокій давнині. Вчені та політики Стародавнього світу прикривали нерівноправне становище жінки в суспільстві, її гноблення та експлуатацію суперечками про те, чи є жінка людиною і чи має вона душу. Погляд на жінку як на неповноцінну істоту знайшов своє відображення в теологічних і філософських працях Стародавнього Світу [95].

Протягом всієї історії людства існували альтернативні погляди на гендерну проблему. Починаючи з давнини і до наших днів сформувалося два основних протилежних погляди. Перший, менш поширений, стверджує, що чоловік і жінка – протилежні, але взаємодоповнюючі істоти. Другий, найбільш поширений погляд – жінки богом або природою засуджені до своєї вторинності, залежності від чоловіка, роду, суспільства. Неповноцінність жінки пояснювалася різними причинами і розроблялася різними напрямками соціальної історії. Патріархальна влада, культура, ідеологія, звичаї і традиції закріплювали цей погляд.

Проблема насильства є також соціологічною проблемою. У соціології насильство розглядається як примусовий вплив на суб'єкти соціальних відносин, використання державної та інших видів влади в примусових цілях. На думку соціологів, «влада» і «насильство» пов'язані між собою через тривіальну ідею примусу [63]. У соціології прийнято вважати, що причина насильства не в природі речей, а в умовах існування соціального організму: народу, соціальної групи, статі. Причина пригнічення жінки не в тому, що вона фізично слабша, розумово недосконала, психологічно ущербна, емоційно неврівноважена і т. д., як це пояснює біотермінізм, а в тому, що суспільство спочатку поставило жінку в залежність від чоловіка [13].

В останнє десятиліття в соціології набув поширення підхід до проблеми насильства як соціокультурного феномену.

Водночас інтерес соціологів в останні півстоліття приваблює проблема гендерного насильства. Дане поняття розробляється в рамках гендерної соціології, яка, як визначає Г. Силласте, спирається на міждисциплінарний підхід до вивчення соціального становища жінок і чоловіків, їх соціальних статусів, гендерної стратифікації суспільства [60].

В даний час, на думку М. В. Арістової [3], в гендерних дослідженнях, відзначається кілька напрямків, присвячених проблемі гендерного насильства:

а) біосоціальне, що розглядає співвідношення біологічного і соціального в людині у зв'язку з його статевою приналежністю;

б) культурологічне, що виявляє особливості соціокультурної детермінації статі, суспільні стереотипи, допустимі вимоги до поведінки жінок і чоловіків;

в) політико-правове, що вивчає створені чоловіками соціальні інститути, що підтримують владу проти тих, хто менш соціально захищений у своїх можливостях;

г) соціально-економічне, що досліджує економіку домашнього господарства, низький рівень винагороди жіночих видів діяльності та повну відсутність матеріальної оцінки праці жінок щодо виховання дітей та підтримання домашнього господарства;

д) шлюбно-сімейне, присвячене відносинам у патріархальній сім'ї, домашньому насильству і способам його запобігання, дослідженню чоловічої агресії, трансформації традиційної сім'ї та виникненню нових її форм, зміні поло-рольового статусу жінок і чоловіків у сучасній сім'ї;

е) психологічне, що представляє жіночу психологію, і, на відміну від класичного фрейдизму, що виробляє новий погляд на жіночу сексуальність, причини жіночих психічних розладів;

ж) лінгвістичне, що вивчає мови, вживані жінками і чоловіками, в тому числі роль слова і образу в дискримінації людини за ознакою статі, співвідношення мови і становища жінок у суспільстві;

з) етичне, звернене до проблем ненасильства і справедливості у взаєминах статей, подолання подвійного стандарту в моралі, значення цінностей людського альтруїзму, етики турботи [3].

Розглядаючи гендерне насильство як міждисциплінарну проблему, візьмемо за основу запропоновану класифікацію напрямів дослідження.

Більшість дослідників приходять до висновків, що в історичній ретроспективі проблеми насильства та агресії були об'єктом численних теоретичних напрямків, які, насамперед, можна звести до двох наукових парадигм: біосоціальної та культурологічної.

У рамках біосоціальної наукової парадигми, яка була особливо популярна в 1970-ті р.р., диференціація статей розглядається як універсальний біологічний

процес. Наприклад, з точки зору даного підходу більш високий рівень агресії у чоловіків, їх прагнення до незалежності, домінування і контролю, особливе напористе, самовпевнене ставлення до навколишнього світу обумовлені біологічними факторами.

У рамках культурологічної парадигми статеві відмінності розглядаються як диференціація, детермінована соціокультурними факторами. У цьому сенсі гендерний аспект насильства обумовлений соціокультурним контекстом, а відмінності в психологічних характеристиках чоловіків і жінок, причини їх виникнення можуть бути пояснені тільки за умови обліку соціальних обставин, що опосередковують їх виникнення і прояв [29].

В останні роки проблема насильства в рамках культурологічного напрямку по'язується з дослідженням патріархатного типу культури як культури насильства взагалі. Коріння насильства, на думку дослідників, які займаються такими проблемами, лежать набагато глибше: не стільки в соціальних умовах буття, скільки в попередніх культурних умовах.

Гендер є скрізь, оскільки при соціальній взаємодії людей те, як ми бачимо себе, нашу особистість і нашу свободу, наші права і можливості – все приходить в безпосередній контакт з тим, як інші бачать нас і як вони діють по відношенню до нас.

У той же самий час можна посперечатися, що гендера ніде немає, так як те, як ми бачимо один одного соціально, видається настільки природним, що це здається нормальним і звичайним. Інтерес до гендеру важливий, оскільки розуміння того, як ми співіснуємо в соціальному плані, означає необхідність піддати сумніву речі, які ми вважаємо в повсякденному житті саме собою зрозумілими.

Гендер – це і аналітична категорія – спосіб роздумів про те, як сконструйовані наші особистості, і політичне поняття, яке розглядає межі влади в суспільстві. З цих причин гендер є центром уваги, який змушує задуматися про суспільство, право, політику і культуру, його часто обговорюють у ставленні до інших аспектів особистості і соціального становища, таких як

клас, етична приналежність, вік і фізичні можливості. Це також важливо при веденні низки соціальних і політичних дебатів у різних культурних контекстах.

Гендер можна розглянути як спосіб самоусвідомлення і способу життя в якості чоловіка і жінки. Від самого народження наш соціальний і культурний контекст пропонує нам значення, обмеження і можливості буття «жінкою» або «чоловіком».

Гендер – це не біологічне поняття; дівчатка і хлопчики не народжуються зі знанням, як вони повинні виглядати, одягатися, говорити, поводитися, думати або реагувати. Гендерні поняття, звичайно ж, відрізняються від контексту до контексту з плином часу, і їх слід розуміти у відношенні з іншими аспектами та маркерами ідентичності, такими як вік, клас, етнічна приналежність, фізичні можливості та сексуальна орієнтація.

Аналіз гендеру включає розгляд того, як розуміється «чоловік» і «жінка» в різних соціокультурних кодах, як ці коди регулюються і впорядковуються, узгоджуються і оскаржуються. Він включає дослідження фемінінності і маскулінності як набору понять, визначень і звичок, які люди успадкують і використовують, щоб розібратися у своїй ідентичності, зовнішності і поведінці і, зокрема, щоб зрозуміти свої тілесні «сексуальні та репродуктивні здібності» [86].

Тим не менш, багато дискусій про гендер тривають на основі біологічного поділу на жінок і чоловіків, які з плином часу стають гендерними ідентичностями. Наприклад, у більшості західних країн, якщо ви прийшли в пологовий будинок відвідати новонародженого і зупинилися купити листівку, є велика ймовірність, що колір вітальних листівок для хлопчиків і дівчаток гендерно закодований, маленькі дівчатка і хлопчики на листівках одягнені по-різному і представлені з різним набором іграшок. З різних причин, включаючи те, як дитина одягається, з якими іграшками грає, що про нього говорять і як з ним говорять, які його інтереси заохочуються, а які ні, ці біологічні створення чоловічої або жіночої статі трактуються як хлопчик або дівчинка і починають усвідомлювати себе ними.

Як зазначив Джон Хартлі: «Щоразу, коли статеві відмінності вважаються значущими, ми маємо не стать, а гендер – це людський і значущий поділ». Поняття гендеру, отже, знаходиться в опозиції до поняття «біологічного детермінізму» – ідеї, що стать відіграє вирішальну роль у формуванні особистості людини і її поведінки – і поняттю «есенціалізму», яке зводиться до того, що є просто різні сутності жінки і чоловіка [86].

Очевидний приклад дітей, які отримують блакитні або рожеві подарунки, але саме явна природа гендеру і підкреслює його силу. Коли гендерні ролі і гендерні допущення стали більш різноманітними і стали широко оскаржуватися, важливо усвідомити, що гендер є природним, оскільки в повсякденному житті багато з його сторін нормалізовані і підкріплені. Іншими словами, навіть якщо гендер є культурним конструктом чоловічої та жіночої ідентичності в біологічно різних тілах, ці гендерні ідентичності стають натуралізованими. Деякі типи поведінки приймаються, і їм віддається перевага перед іншими. Природа, як зауважує Хартлі, може і не визначити, що означає жити як жінка або чоловік, але припущення про гендерні відмінності часто базується на почутті того, що є природним [83].

У певні періоди часу і в певних регіонах гендер включає сталу норму припущення про те, що розуміється під «жінкою» або «чоловіком». Як ми побачимо далі, ці припущення підкріплюються моделями взаємовідносин в соціальних інститутах, в образах і в щодня сприйманій інформації. Згадайте, наприклад, побутові вирази: «що з нього взяти, він же чоловік», «хлопчики завжди залишаються хлопчиками», «вона – жінка в повному сенсі цього слова», «жінки завжди»..., «чоловік повинен».... Іноді можна почути таку фразу «Будь чоловіком». Якщо ми продовжимо цей аналіз, то можна припустити, що і у кожного є уявлення про те, що зазвичай асоціюється з правильною чоловічою поведінкою, а що – ні. Існує цілий ряд допущень у виразах, наприклад, «будь чоловіком» і «вона – справжня жінка», які не потребують пояснень.

На початку XXI ст. тема гендерного насильства є актуальною для більшості країн світу, зокрема і для України, бо й досі людству не вдалося

подолати насильство щодо жінок. Група дослідників із Вашингтона, працюючих в Інституті світових проблем, зазначають, що насильство стосовно жінок – це соціальна проблема, яка має тенденцію зростання; вона є найбільш розповсюдженою, але менш за все усвідомленою сферою порушення прав людини в усьому світі [2, 458].

Про актуальність цієї проблеми свідчить і той факт, що починаючи з 1999 р. щороку 25 листопада у світі відзначають як Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок під егідою ООН та проводять щорічну всесвітню акцію «16 днів протидії гендерному насильству». Тим самим сучасне суспільство нарешті визнало, що гендерне насильство є порушенням прав людини і, насамперед, жінок, а світовий жіночий рух отримав ще одну важливу перемогу на шляху викорінення дискримінації за статевою ознакою.

Не применшуючи ролі та значущості розроблень українських правознавців з гендерної проблематики – Н. Болотіної [6], М. Буроменського [10], Л. Кормич [35], Т. Мельник [46], Н. Оніщенко [53], З. Ромовської [58] та інших, все ж таки необхідно визнати, що вони не приділяють глибокої уваги розгляду проблеми гендерного насильства в історико-правовому аспекті.

Зазначимо, що тривалий час суспільство намагалося «закривати очі» на існування феномена гендерного насильства, тим самим ігноруючи цю проблему. Скажімо, в нашій країні за радянської влади проблема насильства щодо жінок належала до проблематики повсякденної побутової злочинності і не була ідентифікована як пріоритетна. Така ж проблема з порушенням прав жінок в аспекті гендерного насильства простежувалася для більшості держав світу. На жаль, аж до останнього часу міжнародні правозахисні органи не приділяли уваги питанням насильства проти жінки під кутом зору проблеми гендерної дискримінації. Це вважалося «приватною» справою, що стосується окремих осіб і підпадає під юрисдикцію. Такий підхід призводив до того, що акти насильства щодо жінок розглядалися не більше, ніж внутрішня справа сім'ї, питання індивідуального вибору або неминуча прикмета нашого часу.

Окремі проблеми, пов'язані із запобіганням гендерному насильству, і питання стану його нормативно-правового забезпечення вивчали Н. Аніщук [1], Т. Миронюк [47], Г. Герасименко [14], А. Блага [4], О. Джужа [22], О. Гумін [18], Б. Головкін [16].

Н. Аніщук розглядала історико-правовий екскурс виникнення та сутності феномена гендерного насильства. Гендерний підхід, покладений в основу дослідження, який руйнує старі традиційні погляди, за якими проблема насильства щодо жінок розглядалася як кримінально-правова. Проблема гендерного насильства має глибокі історичні коріння. Немає сумніву, що починаючи з античних часів і середньовічного феодалізму жінки зазнавали різноманітних проявів гендерного насильства – викрадення та торгівлі, домашнього насильства та ін. На жаль, і на початку XXI століття сучасному суспільству поки не вдалося викоринити це негативне явище, що перешкоджає рівності, повноцінному розвитку та миру [1, 19]

Т. Миронюк досліджував механізм дій законодавчих та організаційних гарантій у сфері гендерної рівності, визначених у законах України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», окремих статтях Кримінального кодексу України й Кодексу України про адміністративні правопорушення. Дійшов до висновку, що попри значні позитивні зрушення в законодавстві України у сфері запобігання насильницьким правопорушенням, нагальною на всіх рівнях суспільного життя залишається проблема механізму захисту жертв і запровадження в законодавство України досудового арешту для правопорушників [47, 122]

Г. Герасименко зауважив, що гендерне насильство – це глобальний феномен, що проявляється у всіх країнах світу в різноманітних формах, включаючи насильство в родині, торгівлю людьми, злочини на сексуальному підґрунті тощо. Однак у багатьох суспільствах це явище не отримує належного засудження внаслідок дії соціальних норм, культурних та релігійних бар'єрів. Гендерне насильство виступає спільним викликом для національних урядів та

міжнародного співтовариства, обумовленим слабкою координацією між відповідальними урядовими органами та низьким рівнем секторальної здатності інститутів. Брак надійної статистики становить окрему проблему, оскільки факти гендерного насильства часто замовчуються, а жертви зазнають стигматизації в суспільстві [14, 141].

Гендерне насильство – це широкий термін для позначення будь-якої шкоди, яка завдається проти волі людини; який має негативний вплив на фізичне або психологічне здоров'я, розвиток та ідентичність людини, це результат нерівності гендерної влади, яка експлуатує відмінності між чоловіками і жінками в суспільстві.

Хоча гендерне насильство стосується не тільки жінок і дівчаток, воно, головним чином, зачіпає їх у всіх культурах. Насильство може бути фізичним, сексуальним, психологічним, економічним або соціокультурним. Категорії гвалтівників можуть включати членів сім'ї, членів спільноти і тих людей, які діють від імені культурних, релігійних, державних або внутрішньодержавних інститутів або не рахуючись з ними.

Будь-яка відмінність, виключення або обмеження за ознакою статі, яке спрямовано на ослаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод в політичній, соціальній, культурній, громадянській чи будь-якій іншій області.

Гендерне насильство є одним із проявів нерівних владних відносин між чоловіками та жінками. Означені відносини склалися історично і побудовані на дискримінації стосовно жінок з боку чоловіків. Оскільки такий вид насильства носить латентний характер, воно є складним для виявлення та подолання. Гендерним слід вважати як насильство чоловіків стосовно жінок, жінок щодо чоловіків так і насильство чоловіків стосовно інших чоловіків та жінок проти жінок, яке може мати негативні економічні, соціальні, медичні наслідки. Отже, гендерне насильство – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко

виражену гендерну групу, на яку воно спрямоване, або яка чинить означене насильство [55, 152].

Л. Кобилянська та Т. Мельник виділяють наступні основні прояви гендерного насильства:

- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке виявляється у родинних стосунках;
- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке має місце у суспільстві;
- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке відбувається з боку держави або при нехтуванні зобов'язань державою;
- насильство, пов'язане з порушенням прав жінок у зонах конфліктів;
- загроза насильства для осіб окремих груп, як-от: жінки національних меншин, біженки, мігрантки, жінки похилого віку, жінки-репатріантки тощо [45, 139].

Серед причин насильства щодо жінок є їх залежне становище у суспільстві, громаді, сім'ї, а також сегрегація на ринку праці, політична репрезентація, стереотипи та інші. Важливою рисою для характеристики сутності явища гендерного насильства є встановлення владного режиму – системи, побудованої на домінуванні та підпорядкуванні одних груп людей над іншими, тому гендерне насильство виступає механізмом встановлення гендерних режимів на основі структурної гендерної нерівності. Серед різних видів гендерного насильства найпоширенішим і складним для протидії є домашнє насильство або насильство в сім'ї.

О. Вороніна пропонує три напрями розуміння гендеру:

- 1) як соціальної конструкції (крізь призму механізму соціалізації, розподілу праці, гендерних ролей, масмедіа);
- 2) як стратифікаційної категорії (як мережа, структура або процес);
- 3) як культурної метафори у філософських і постмодерністських концепціях [37, 325].

Л. Гонюкова визначає гендерне насильство як різновид агресивної поведінки, використання сили на основі ознаки статі – від словесних образ і погроз до фізичних побоїв та примусу [17, 34].

Вважаємо, що словосполучення «використання сили» у двох останніх визначеннях потребувало б уточнення, оскільки поняття «сила», як правило, розглядається у фізичному аспекті, а гендерне насильство, серед іншого, включає й психологічну форму насильства. Також, коли йдеться про гендерне насильство, то тут можливі не тільки дії як форма діяння, а й бездіяльність, про що в запропонованих дефініціях не йдеться.

О. Максимов акцентує увагу на тому, що гендерне насильство є результатом гендерної дискримінації і втілюється в різних формах, кожна з яких не лише порушує права людини, але й дестабілізує суспільство, сприяючи його деградації і деструктуризації [42, 120].

Під терміном «насильство проти жінок» розуміється будь-яке насильство, що здійснюється за гендерною ознакою, яке тягне за собою або може спричинити фізичну, сексуальну або психологічну шкоду для жінки, заподіяти їй страждання. Сюди включається загроза таких дій, примус або довільне позбавлення її волі, вчинені в суспільному або особистому житті [62, 158].

Виходячи з міжнародно-правових документів, «насильство над жінками» – термін, який охоплює наступні дії, не зводячись, однак, тільки до них:

а) фізичне, сексуальне або психологічне насильство, що відбувається в сім'ї у вигляді побиття, збочення дітей жіночої статі, насильства, пов'язаного з приданим, подружнього зґвалтування, пошкодження жіночих статевих органів та інших традиційних дій, що завдають шкоди жінкам, а також несупружнє насильство, пов'язане з експлуатацією;

б) фізичне, сексуальне або психологічне насильство, що відбувається в постійних осередках суспільства: зґвалтування, збочення, сексуальні домагання і залякування на роботі, в освітніх установах і де-небудь ще, а також торгівля жінками і вимушена проституція;

в) фізичне насильство, що заохочується або засуджується державою, де б вона не відбувалася [78, 891-892].

Таким чином, гендерне насильство в юриспруденції аналізується виходячи з проблем дискримінації за статевою ознакою і зазвичай трактується як насильство по відношенню до жінки. Сюди входить велике коло проблем, головними з яких є:

- невизнання політики рівних прав, рівних можливостей і рівної відповідальності для чоловіків і жінок, заснованої на рівноцінності обох статей як соціальних суб'єктів. Ця політика спирається у своїй основі на використанні поняття біологічної статі. Здійснення такої політики сприяє насадженню патріархальних стереотипів і призводить до придушення жінки як особистості, зниження її статусу в суспільстві;

- трафік як нелегальне переміщення людей або торгівля людьми, в першу чергу жінками і дівчатками;

- сексуальні домагання, включаючи домагання на робочому місці, з погрозами позбутися займаної посади або втратити роботу, кар'єру тощо;

- проведення політики патріархальних стереотипів і пропаганди звичаїв і традицій, що ведуть до дискримінації жінок, утиску їхніх прав і свободи [81, 467].

У соціально-економічному плані гендерне насильство розглядається як утиск трудових прав, тобто безробіття. Так конституції багатьох країн світу закріплюють за особистістю право на працю, однак, держава з ряду причин в основному економічного характеру, не в змозі забезпечити повну зайнятість населення [81, 468].

Таким чином, право на працю залишається нереалізованим. Слід зазначити, однак, що безробіття необов'язково є проявом насильства, таким же як насильство в сім'ї, або на роботі. Безробіття може мати і добровільний характер, наприклад, коли люди не згодні працювати за ті гроші, які їм платять в даний момент, або не хочуть працювати на тих робочих місцях, які їм можуть бути в даний момент запропоновані. Дослідники в даному випадку, аналізуючи

економічні проблеми гендерного насильства, говорять про гендерну сегрегацію. Цей термін позначає концентрацію чоловіків і жінок в різних секторах життєдіяльності суспільства, в різних заняттях і професіях.

Характерною рисою гендерної сегрегації виступає концентрація жінок у мало престижних, мало оплачуваних і мало прибуткових сферах. Основою такої сегрегації виступає традиційний поділ патріархального суспільства на дві протилежні сфери – публічну (або виробничу, продуктивну), в якій домінують чоловіки, і приватну (сімейну, відтворювальну, репродуктивну), яка є приділом жінок. Ідеологія жіночого призначення і пов'язані з нею гендерні стереотипи відтворюються в пом'якшеному вигляді і в сучасному суспільстві, де жінки отримали доступ у сфери політики, бізнесу і виробництва, але залишаються на менш престижних рівнях. [67].

Професійна сегрегація за ознакою статі проявляється у співвідношенні чоловіків і жінок, зайнятих у певних галузях і займають певні посади. Дослідники використовують також термін статева типізація зайнятості, що позначає прийняте в культурі картографування занять як чоловічих і жіночих. Горизонтальна сегрегація виражається в нерівномірному розподілі чоловіків і жінок за професіями і галузями економіки (галузева сегрегація). Таким чином, зайнятість може бути охарактеризована як «чоловіча» (у виробничому секторі) або «жіноча» (сфера послуг, освіта, охорона здоров'я, торгівля).

Вертикальна сегрегація виражається в нерівномірному розподілі чоловіків і жінок за позиціями посадової ієрархії (жінки займають посади, що характеризуються нижчим статусом і вимагають нижчої кваліфікації).

Одночасно з цим існує і так звана самодискримінація, коли жінки самі відмовляються від претензій на заняття тих чи інших професійних позицій, які не вважаються суто жіночими, а концентруються в так званих «жіночих професійних гетто», наприклад, в текстильній індустрії. У цьому випадку професійний вибір не можна кваліфікувати як недобровільний, хоча, безумовно, він є культурно обумовленим. Ймовірно, тут слід говорити про специфічну форму культурного насильства. Даний напрямок гендерних

досліджень тісно пов'язаний з питаннями, що вивчаються економічними дисциплінами, а також соціологією управління [2, 459].

Психологія (тісно пов'язана з нею біологія), акцентує свою увагу на наступних аспектах гендерного насильства. Факт тілесної розбіжності чоловіків і жінок ще не говорить про те, що саме звідси відбуваються і всі спостережувані відмінності між ними, включаючи психологічні. Адже біологічні відмінності мають і соціокультурний контекст, що визначає, які особистісні та поведінкові характеристики в даний час і в даному суспільстві очікуються від чоловіка, а які – від жінки, які характеристики вважаються людьми важливими для чоловіка, а які – для жінки [6, 61].

З біологічними факторами пов'язані рухливість, можливість застосування м'язової сили в тому чи іншому вигляді діяльності, збудливість нервових процесів, швидкість психофізіологічних реакцій і т. п. Біологічно обумовлена активність психофізіологічних процесів завжди отримує соціокультурну та особистісну інтерпретацію, пов'язану з тим, в якому соціальному контексті знаходиться. У соціально-психологічному плані різні аспекти біологічної статі особистості пов'язані з процесом соціального сприйняття, з системою соціальних відносин, що виникають на основі будь-якого з аспектів сексуальності. Реалізація особистості в сексуальній сфері визначається мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями та наданими суспільством і культурою засобами реалізації природних (статевих) можливостей у тих чи інших вчинках. Навіть сексуальні бажання як реальність психологічного переживання, що визначає прагнення до деякого об'єкта, виявляються пов'язаними з соціальним сприйняттям і оцінкою цього об'єкта і тому мають самостійне, а не виключно біологічне визначення [53, 49].

Крім того, особистість чоловіка і жінки в психологічному сенсі характеризується якостями, що набуваються і реалізуються в процесі спілкування, соціальної взаємодії в контексті міжособистісних і суспільних відносин.

Виходячи з цього, психологи визначають насильство в гендерному аспекті як різновид агресії на основі ознаки статі; це поведінка, що завдає шкоди або має на меті заподіяння шкоди іншій людині від словесних образ і погроз до важких фізичних побоїв і примусу до вступу в сексуальний зв'язок.

На думку психологів, насильство обумовлене і біологічно, і соціально:

1) виявлено ділянки нервової системи, що відповідають за прояв агресії. На чутливість нервової системи до стимуляції агресії впливає хімічний склад крові, наприклад, алкогольне або наркотичне сп'яніння. На виникнення насильницьких дій також впливає чоловічий статевий гормон – тестостерон;

2) каталізаторами насильницької поведінки по відношенню до жінок можуть виступати засоби масової інформації. Зі зростанням кількості зґвалтувань збігається і збільшення кількості журналів, кіно- і відеокасет, що зображають збуджувальну поведінку [53, 50].

Серед зарубіжних соціальних психологів, наукові роботи яких безпосередньо стосуються дослідження форм прояву гендерного насильства, необхідно відзначити Л. Берковиця і Б. Крейхи. Обидва відомі всьому світу як провідні фахівці в галузі психології агресії. Праці цих авторів являють собою найбільш повне джерело класичних знань і сучасних концепцій про природу і дослідження насильства над жінкою в рамках соціальної психології.

Соціальна психологія, звертаючись до проблеми гендерного насильства тісно пов'язана з дослідженням аналогічних проблем, що проводяться в антропології, етології, конфліктології.

Останнім часом проблема гендерного насильства активно досліджується на макрорівні. Світова спільнота на рубежі ХХ-ХХІ ст. визнала, що гендерне насильство – комплексна, глобальна, універсальна проблема сучасного світу. Так, обговорення даної проблеми як міждисциплінарної виникло на Міжнародному міждисциплінарному конгресі з міжнародної проблематики, робота якого розпочата в 1981 році і який тепер проводиться кожні три роки в різних країнах. Перший конгрес за темою «Жінки миру: нова область науки» відбувся в Університеті Хайфи в Ізраїлі, потім в Нідерландах на тему «Методи

самоствердження», потім в Ірландії «Світогляди та їх зміни», в Хантерському коледжі Університету Нью-Йорка «Реальності положення жінок і можливості вибору» тощо [53, 52].

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що гендерне насильство як міждисциплінарна проблема характеризується як складна, багатоаспектна проблема, з одного боку, що йде своїм корінням в давнину, з іншого – має глобальну стійкість в сучасному світі.

В результаті аналізу гендерного насильства в різних гуманітарних дисциплінах можна зробити висновок про те, що наявні підходи до проблеми носять не тільки міждисциплінарні, але і внутрішньодисциплінарні відмінності. У науці склалася множинність напрямків, які досліджують це складне явище. Як видається, ці напрямки (і підходи) не виключають один одного, а є взаємодоповнюючими. Більш детальне вивчення та систематизація сформованих підходів дозволить охарактеризувати гендерне насильство з різних сторін. Крім цього, використання інструментарію різних галузей знань дозволить надалі сформувані оптимальні шляхи до мінімізації рівня гендерного насильства в суспільстві [56].

Отже, гендерне насильство визначається як «будь-який досконалий на підставі статевої ознаки акт насильства, який завдає або може завдати шкоди фізичному, статево-психологічному здоров'ю або стражданню, а також загрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі, будь то в суспільному або особистому житті». Це завжди порушення прав людини і форма дискримінації за гендерною ознакою.

До актів гендерного насильства належать: зґвалтування, в тому числі чоловіком/партнером, спроба зґвалтування, інші злочини проти статевої недоторканності, насильницький шлюб, примусовий шлюб, викрадення жінки для одруження, шлюб у неповнолітньому віці, сексуальна експлуатація, сексуальне домагання, примус до порнографії, примусові стерилізація та аборт, калічать операції на жіночих статевих органах, перевірка незайманості, інцест, примус до дій, які в даній культурі визначаються як ганебні.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) окрему увагу звертає на сексуальне насильство щодо жінок з боку інтимного партнера (intimate partner and sexual violence against women). ВООЗ наводить таку класифікацію видів насильства відповідно до життєвого циклу жінки (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Типи насильства відповідно до віку жінок (класифікація ВООЗ)

№	Віковий цикл	Типи насильства
1	До народження	Селективні за статтю аборти
2	Дитинство	Жіноче дітовбивство; фізичне, сексуальне і психологічне насильство
3	Дівочтво	Дитячий шлюб; обрізання жіночих статевих органів; фізичне, сексуальне і психологічне насильство; інцест; дитяча проституція і порнографія
4	Підлітковий вік і повноліття	Насильство в процесі залицяння і зустрічей сексуальні стосунки через економічну необхідність; інцест; зґвалтування; сексуальні домагання; примус до проституції і порнографії; торгівля жінками; примусовий секс у шлюбі; насильство з боку партнера; вбивство з боку партнера; психологічне насильство; зловживання жінками з інвалідністю; примусова вагітність
5	Літній вік	Примусове «самогубство» або вбивство вдів з економічних причин; сексуальне, фізичне і психологічне насильство

Також можна виокремити такі види насильства:

1) Фізичне насильство в сім'ї – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, завдання шкоди його честі й гідності

2) Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна

невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

3) Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

4) Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї.

Ще один актуальний для українського суспільства тип гендерного насильства – торгівля людьми, зокрема жінками. Торгівля людьми – серйозна проблема в галузі прав людини в Україні, яка є джерелом походження, транзитною територією і країною призначення для чоловіків, жінок і дітей [2].

Отже, гендерне насильство – одна з найбільш розповсюджених форм структурного та культурного насильства. Воно присутнє у кожному суспільстві, а його наслідки віртуально впливають на все людство. За ствердженням ЮНФПА (UNFPA), гендерне насильство «не тільки відображує, а й збільшує нерівність між чоловіками і жінками, порушує здоров'я, честь, безпеку і самостійність його жертв. Воно охоплює велику кількість порушень прав людини, в тому числі розпусні дії стосовно дітей, зґвалтування, домашнє насильство, сексуальні образи та переслідування, торгівлю жінками та дівчатками, деякі небезпечні традиції. Будь-яке з цих знущань може залишити глибокі психологічні травми та нашкодити загальному здоров'ю жінки або дівчинки, її репродуктивному та сексуальному здоров'ю, а у деяких випадках навіть призвести до летального кінця».

Гендерне насильство не обов'язково має бути фізичним. Насправді, молодь частіше страждає від вербального насильства, найчастіше скерованого на представників ЛГБТ (LGBT) та на жінок.

Кожен має право, індивідуально або разом з іншими, працювати на користь захисту і здійснення прав людини і основних свобод на національному й міжнародному рівнях [31].

В конфліктних ситуаціях жінки особливо вразливі, тому й виникають нові форми насильства проти жінок. Це може бути групове зґвалтування, примушення до сексуальних дій, вимушена вагітність або сексуальне рабство. Під час озброєних конфліктів поляризація гендерних ролей збільшується, жінки розглядаються як об'єкт війни та завойованих територій.

1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку гендерного насильства в сім'ї

Вивчення проблем української сім'ї передбачає врахування характеру культурної трансмісії в нинішніх умовах, зумовленості цього процесу наявним способом і рівнем життя населення. Широкий спектр родинних традицій як важливого засобу підтримки зв'язків між поколіннями уже стали предметом зацікавленого розгляду з боку етнографів, педагогів, психологів, що свідчить про міждисциплінарний характер цієї проблеми. Необхідність формулювання більш чітких уявлень про конкретний зміст міжпоколінної трансмісії, її шляхи й механізми призводить до подальшої диференціації та деталізації предмета дослідження. Зокрема, актуальним бачиться вивчення не лише впливу духовної культури й пов'язаних із нею традицій на формування етнічної ідентичності, а й аналіз у цьому плані повсякденного життя та побуту.

Варто зазначити, що в сучасній українській сім'ї основну відповідальність за організацію цих видів активності зазвичай несуть жінки. Проте жінки, переважно міські, часто недостатньо використовують усі наявні тут ресурси, позаяк мало обізнані з існуючим етнокультурним досвідом у цьому плані. Розуміючи трудність наведеної ситуації та її очевидну тимчасовість, варто оцінити адаптивний потенціал народних традицій харчування як засобів регуляції харчової поведінки особистості в умовах, що склалися. Проте аналіз

сучасної психологічної літератури свідчить, що традиції народної кулінарії та пов'язана з ними харчова поведінка в сім'ї ще не стали предметом спеціальних студій, зокрема етнопсихологічних.

Особливості «харчової» поведінки в українській родині сучасні етнографи пов'язують особливостями розподілу праці й характером статеві-вікових ролей. У патріархальній сім'ї приготуванням їжі займалася переважно мати сімейства, рідше варили їжу невістки й дорослі дочки, і зовсім рідко ця справа доручалася наймичкам. «Подавала на стіл також невістка, якщо вона була, або ж головна хазяйка. У великій сім'ї ніколи було присісти з усіма до столу, і вона часто була напівголодною. Існувало повір'я, що хазяйка, яка варить їжу, повинна стояти біля печі впроголодь – інакше буцімто вся сім'я залишиться голодною». Звичайно, організація харчування в сім'ях заможних селян та міщан мала свої відмінності. Не можна недооцінювати елементів гендерної культури недалекого минулого в житті сучасної української сім'ї, зокрема часів тоталітарного режиму, яка відображається на сімейному укладі та характері харчової поведінки. Так, головним елементом традиційного культурного ідеалу гендерних стосунків радянських часів була ідея більш високого статусу чоловіків у сім'ї та суспільстві, як і ідея про основну відповідальність жінки (рівноправної з чоловіком працівниці) за дітей і за роль домогосподарки. Водночас із боку держави гарантувалися певні умови догляду за дітьми. Отже, ідеал гендерних стосунків в сім'ї того часу можна класифікувати як досить суперечливе поєднання різних моделей [56, 18-21].

В умовах повної трудової зайнятості жінки, зокрема міської, вплив наведеного гендерного укладу зумовлював такі зрушення у сфері організації харчування:

- 1) поступове «приміряння» чоловіками ролі організатора харчування в родині, що в основному виявлялося у набутті досвіду приготування нескладних страв;

- 2) визнання доцільності введення в сімейне меню страв швидкої кухні (напівфабрикати) і доречності відвідування закладів громадського харчування;

3) орієнтація у підготовці меню не лише на смакові уподобання голови сім'ї, а й інших його членів.

Незважаючи на те, що тема насильство досліджується багато років, до цього часу немає універсального визначення цього поняття. Необхідно також звернути увагу, що в науковій літературі дослідники паралельно використовують поняття «домашнє насильство», «сімейне насильство», «гендерне насильство», «побутове насильство». Ураховуючи їх термінологічну схожість, спробуємо, на основі їх зіставлення, окреслити наукові межі розуміння цих понять та висловити власне бачення з указаного питання. Учені трактують визначення терміна «насильство» по-різному, асоціюючи його з впливом (фізичним, психологічним) на організм людини. Скажімо, згідно з енциклопедією Міллера: «Насильство – це завдання людям шкоди шляхом убивства, калічення чи завдання болю».

У словнику сучасної англійської мови видавництва Лонгмана підкреслюється, що насильство – це використання фізичної сили стосовно іншого [82, 175]. В. Даль трактує термін «насильство» як примус, неволю, потребу, силування, образливе, незаконне і свавільне [19, 481]. У тлумачному словнику Особливої частини кримінального законодавства України подано таке визначення поняття «насильство»: це фізичний вплив на організм потерпілого, що полягає в нанесенні удару, позбавленні чи обмеженні особистої свободи, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті [49, 73-74]. За визначенням Г. І. Козирева, насильство – це нанесення будь-якого збитку (фізичного, морального, психологічного, ідеологічного тощо) або будь-які форми примусу відносно інших індивідів або груп [31, 85].

Під насильством також розуміють прояв агресивності в міжлюдських стосунках [28, 32]. Р. Е. Токарчук узагальнено визначає насильство як навмисне застосування фізичної сили або влади, що реалізоване у вигляді погрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь імовірності цього) тілесні ушкодження, смерть,

психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду несприятливі наслідки [66, 28].

Повністю погодитися з таким визначенням, на нашу думку, складно, оскільки це суспільно небезпечне явище може проявитися в безпосередньому застосуванні фізичної сили, що не завжди реалізується тільки погрозою її заподіяння, і може не мати видимих фізичних наслідків для постраждалої особи. І, навпаки, словесні образи, залякування, тиск, погрози здійснюються без фізичного (тілесного контакту) кривдника з жертвою, однак при цьому можуть заподіяти значну шкоду її психічному здоров'ю. Вважаємо, що це визначення потребує конкретизації та уточнення. Т. М. Хомич, на підставі аналізу змісту зазначеного поняття, дійшов висновку, що насильство в юридичній літературі розглядається в кількох аспектах:

- 1) як фізичний чи психічний вплив на іншу людину;
- 2) як спосіб вчинення злочину;
- 3) як ціль, а не засіб вчинення діяння [69].

Також науковець виділив такі його ознаки як соціального явища:

- а) наявність як мінімум двох суб'єктів;
- б) здійснюється проти або поза волею особи, на яку воно спрямоване;
- в) умисний характер діяння;
- г) спричиняє або може спричинити шкоду [69].

Отже, насильство – це примусова впливова дія, спрямована проти іншої особи всупереч її волі, посягання на свободу волі іншої особи, коли її примушують робити те, чого вона не хоче робити та завдають цій особі такими діями шкоду (фізичну, моральну тощо).

Насильство порушує низку прав людини: на рівний захист перед законом; на захист від гендерної дискримінації; не піддаватися жорстокому ставленню; на життя та фізичну недоторканність; на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я [39]. Вірогідність отримати травму від близької людини, як стверджує А. В. Мірошніченко, іноді набагато вища, ніж від незнайомої особи. Адже дуже багато людей стикаються з тим, що вдома, за

закритими дверма, їх чекає приниження, ізоляція від друзів і родичів, реальні фізичні ушкодження або загроза їх отримання, сексуальне примушення [48]. Усе зазначене вище – це приклади домашнього (сімейного) насильства, яке включає також подружні фізичні та сексуальні образи, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, психологічний тиск, жорстоке ставлення до дітей, агресію тощо.

Сімейне насильство має особливу специфіку. У будь-якій сфері життєдіяльності родина посідає головне місце, і її соціологічні характеристики поширюються на всю суспільну систему [32, 40]. Тобто воно належить до соціальної сфери, тому що завжди пов'язане з особливостями сімейних стосунків та умовами життєдіяльності осіб, пов'язаних цим видом взаємовідносин. Сімейне насильство – це ситуації, що постійно повторюються, коли один із членів сім'ї контролює або намагається повністю підпорядкувати іншого, що призводить до спричинення психологічного, соціального, економічного, сексуального або фізичного збитку одному або декільком членам сім'ї [30, 78].

Домашнє насильство, за визначенням Т. А. Забеліної, це повторюваний зі збільшенням частоти цикл фізичних, сексуальних, словесних, емоційних та економічних образів стосовно своїх близьких з метою набуття над ними влади й контролю [25, 54].

О. А. Вороніна зазначає, що «домашнє насильство – будь-яка форма фізичного, сексуального чиного психологічного насильства, яка загрожує безпеці або здоров'ю членів сім'ї з боку інших членів сім'ї». Формами домашнього насильства науковець визначає загрози застосування фізичної сили й побоїв, психологічне та сексуальне насильство [8, 34].

На думку О. Л. Данилової, одна з найважливіших особливостей сімейного насильства полягає в тому, що воно являє собою собою повторювані в часі інциденти множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного). «Тут важливо відзначити різницю між сімейним конфліктом та випадком насильства: якщо конфлікт має локальний

ізолюваний характер, то насильство має системну основу і складається з наступних один за одним інцидентів» [20, 391].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного, економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина й завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [26, 153].

Згідно зі ст.1 Закону України від 15 листопада 2001 року «Про попередження насильства в сім'ї», члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їх діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Це визначення відповідає поняттю «сім'я», що міститься у ст.3 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року: сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [61]. До членів сім'ї належать:

- а) подружжя;
- б) батьки (мати, батько) й дитина (діти);
- в) брати і сестри;
- г) дідусь (бабуся) й онук (онука);
- д) усиновителі (усиновитель) та усиновлений (удочерена);
- є) вітчим (мачуха) й пасинок (падчірка);

ж) особи, які проживають однією сім'єю, мають взаємні права та обов'язки морального й матеріального характеру, але не перебувають у шлюбі між собою;

з) інші родичі прямої/непрямої лінії споріднення за умови їх спільного проживання. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли разом з ними не проживає.

За законодавством України у випадках вчинення актів насильства між колишнім подружжям, якщо вони розлучені, але продовжують проживати в одному помешканні, на них не поширюється законодавство про попередження насильства в сім'ї, оскільки вони не вважаються членами однієї сім'ї.

Проте, якщо в цій ситуації постраждалими також є спільні діти, такі дії можуть розцінюватися як насильство в сім'ї (дії одного з колишнього подружжя стосовно іншого у присутності дітей можуть бути розцінені як психологічне насильство в сім'ї, якщо воно завдало душевних страждань неповнолітній особі). Те ж саме стосується й інших колишніх членів сім'ї [50, 13].

Така позиція законодавця, на переконання Б. К. Левківського, викликає подив, особливо з огляду на економічний стан широкого загалу населення, Оскільки після припинення шлюбу значна кількість осіб залишається надалі проживати в одному помешканні. Захистити цю категорію осіб від проявів насильства в сім'ї науковець пропонує з допомогою додаткових термінів, наприклад, терміна «домашнє насильство» або/і «жертва домашнього насильства». Це дасть змогу поширити дію Закону на випадки насильства, які не підпадають під ознаки насильства в сім'ї, хоча їх вчиняють особи, які спільно проживають з жертвою насильства [38, 171]. Підтримуємо таку позицію науковця в частині розмежування указаних понять. На нашу думку, поняття «домашнє насильство» має включати таку кримінологічну ознаку як місце вчинення, і може бути не завжди пов'язане зі сферою шлюбно-сімейних відносин.

В понятті «насильство в сім'ї» охоплюється сімейний характер мотивації вчинення протиправних діянь, обумовлених, як правило, умовами спільної життєдіяльності постраждалої особи та кривдника. Однак у випадку вчинення насильницьких дій дорослою дитиною щодо своїх похилих батька чи матері,

якщо вони не проживають разом, але згідно з чинним законодавством є сім'єю (ст.3 Сімейного кодексу України), такі дії з точки зору їх правової оцінки також матимуть характер насильства в сім'ї.

З огляду на зазначене та погоджуючись з науковими поглядами, можна виділити такі особливості насильства в сім'ї:

- а) суб'єктами є рідні люди – члени сім'ї;
- б) повторюваність, циклічність;
- в) тривалість;
- г) наявність різного роду залежності між суб'єктами (матеріальна, емоційна);
- д) висока латентність;
- е) низький показник покарання винних судом (насильство зазвичай вчиняється без свідків, тому важко довести його вчинення; потерпілі часто забирають заяву про вчинення злочину, чи то через докори сумління, що покарають рідну людину, чи через страх, що стане ще гірше, тощо);
- є) часте поєднання різних видів насильства, порушення насамперед особистих прав і свобод особи [40, 32];
- ж) часто вчиняється під дією алкоголю, наркотичних речовин.

Саме за вказаними ознаками можна відрізнити такий вид насильства від інших (гендерного, побутового). Наприклад, гендерне насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі. Цей вид насильства, переконує Н. В. Аніщук, значно більше, ніж сексуальний напад і зґвалтування. Воно в основному коріниться в нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями [1, 19].

Основними його проявами є: зґвалтування (зокрема в молодіжних компаніях, на побаченнях); сексуальні домагання на роботі; спонукання до абортів; примус до народження дитини; крайні ревності, заборона спілкування з іншими чоловіками; заборона працювати; торгівля людьми; насильство в сім'ї, яке включає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство [12].

Переважна частина гендерного насильства чиниться чоловіками щодо жінок. Правове закріплення розуміння гендерного насильства як виду насильства, що стосується відносин між статями, можна прослідкувати в міжнародно-правових нормативних актах.

Так, ст.1 Декларації Організації Об'єднаних Націй про викоренення насильства проти жінок, проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року стверджується, що насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток і/або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя [21].

У цьому контексті також варто навести положення ст.1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй від 18 грудня 1979 року про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, де закріплено поняття дискримінації щодо жінок, яке означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, праві людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [34].

Отже, характерною ознакою гендерного насильства, яка відрізняє цей вид насильства від інших, є статева ознака. Насильство на гендерній основі розповсюджене не тільки на рівні сімейних стосунків, але й у публічній обстановці. Поняттям «побутове насильство» охоплюються діяння на ґрунті конфліктних особистих або громадсько-побутових відносин з потерпілим [70, 78]. Це протиправні діяння переважно насильницького характеру: умисне вбивство, умисні тілесні ушкодження різної тяжкості, погроза вчинити вбивство, доведення до самогубства, побиття та мордування, побут, (квартирне) хуліганство, а також інші насильницькі й ненасильницькі злочинні діяння, що виникають на ґрунті побутових конфліктів. Суб'єктами такого насильства є не тільки члени родини, а й інші особи, які пов'язані, як зазначалося вище,

громадсько-побутовими відносинами. Отже, насильство в сім'ї – це окремий вид насильства, пов'язаний шлюбно-сімейною сферою відносин та здійснює руйнівний вплив на безпеку сім'ї. Крім того, воно здійснює деформуючий вплив на особистість члена сім'ї, проти якого такий вид насильства застосовується.

На сьогодні науковці визначили багаторізноманітних факторів та обставин, з якими вони пов'язують виникнення насильства в сім'ї. Висунуто та обґрунтовано безліч мікро- і макротеорій від наявності психічних порушень у суб'єкта насильства до впливу соціально-культурних цінностей і соціальної організації [34, 108]. Основні суперечки розгорнулися між послідовниками психологічних теорій і дослідниками соціальної причинності. Психологи констатували, що на збільшення кількості випадків насильства впливають розчарування, агресивність, невміння керувати інстинктами, алкоголізм і психопатія. Прихильники теорії соціальної причинності сконцентрували свою увагу на культурних нормах, що провокують жорстоке поводження, на патріархальній соціальній структурі, де домінує роль чоловіків [73].

На нашу думку, насильство в сім'ї тісно пов'язано з соціальним стресом саме в родині, подолати який власними силами буває надзвичайно складно. Серед проблем, що можуть підвищити рівень напруженості та призвести до жорстокості, науковці називають такі: розбіжності у вихованні дітей, грошові труднощі, незабезпеченість житлом, проблеми сексуального характеру, вагітність, безробіття, необхідність у тривалій медичній допомозі. Постійне роздратування частково можна пояснити хронічним занепокоєнням невирішеними проблемами й вимогами, що пред'являє суспільство, розбіжністю між бажаннями й можливостями [75].

У згрупованому вигляді до причин, що призводять до насильства в сім'ї, можна віднести: соціальні; економічні; психологічні; педагогічні; правові; політичні; фізіологічні; медичні.

Відтак, насильство в сім'ї – це повторюваний у часі, протиправний вплив (фізичного або психологічного характеру) з боку особи, як мінімум, на одного з

членів своєї сім'ї, що чиниться всупереч його волі, порушуючи тим самим конституційні права і свободи як людини і громадянина, та можезаподіяти моральну шкоду або значну шкоду його фізичному або психічному здоров'ю, а також загрожує безпеці та мікроклімату в сім'ї.

Особливості сімейного насильства:

- 1) це системний процес, який складається з циклів насильства, що відбувається упродовж століть жертви й кривдника;
- 2) повторюваний характер;
- 3) має тенденцію до зростання;
- 4) це насильство між особами, з яких одна, як правило, залежна від іншої;
- 5) з погляду партнера-кривдника насильство є засобом контролю над жертвою, найбільш ефективним, швидким і найменш витратним та засобом досягнення визначеної мети, і, відтак, отримання відповідного результату.

Слід зазначити, що українське законодавство офіційно враховує принцип гендерної рівності, рівних можливостей участі представників обох статей у всіх сферах суспільного життя. Необхідно гарантувати практичну реалізацію розроблених положень, які позначені в законодавчих актах, зробити їх частиною реального життя окремих чоловіків і жінок. А пріоритетами в області законодавства повинні стати єдине визначення поняття дискримінації за гендерною ознакою, включення його до національного законодавства; Положення Конституції необхідно конкретизувати в законі про рівні можливості для чоловіків і жінок, в якому передбачити правові заходи, спрямовані на збільшення числа жінок у директивних органах; всі існуючі законодавчі акти та наступні законопроекти повинні проходити обов'язкову ревізію з гендерних позицій; розробити і ввести в дію спеціальний закон про побутову жорстокість і зґвалтування в шлюбі і покаранні за подібні злочини; створити спеціалізовані служби для вирішення проблем, пов'язаних з жорстокістю щодо жінок; сформулювати чіткі правові норми проти сексуальних домагань на робочому місці; застосування у всіх сферах ринку праці спеціальних заходів для забезпечення гарантій рівних можливостей для

жінок і чоловіків; прийняття законодавства, яке зобов'яже здійснювати обов'язкове постійне статеве навчання в загальноосвітніх школах.

Насильство в сім'ї, в його різних формах, набуло в Україні таких масштабів і глибини, які загрожують безпеці суспільства і особистості. У кожній шостій сім'ї скоюється насильство, а третина всіх тяжких злочинів відбувається на ґрунті сімейно-побутових конфліктів [15].

Зрозуміло, що насильство в сім'ї – явище не специфічно українське, а універсальне, в різних проявах воно існує у всіх без винятку країнах, незалежно від їх суспільного і державного ладу. Насильство – це не тільки рукоприкладство або різанина. Фахівці визначають його як умисне використання сили одного члена сім'ї проти іншого з метою встановлення над ним влади та контролю [15]. Ніхто не застрахований від можливості виникнення насильства в сім'ї.

Насильство в родині часто веде до насильства в подальшому житті. Вкрай негативно позначається на дитині відсутність матері (по будь-якій причині) або небажання матері піклуватися про неї. Виховання в дитячих установах призводить до того, що у дитини виникає, насамперед, відчуття «відторгнутості» і занедбаності. Посилюється негативне ставлення до інших людей і до себе самого, формується занижена самооцінка. Але навіть при відсутності матері та її любові з дитини може вийти повноцінний член суспільства, здатний до повноцінного розвитку і не відрізняється високою агресивністю, за умови, що з такою дитиною перебуває хоча б одна доросла людина, близька йому [59, 90].

Гендерна нерівність справляє величезний вплив на дитину. Щоб діти були не байдужими до зла і страждань, батьки повинні заздалегідь оцінювати не тільки свою поведінку, але і зміст телевізійних програм, тим самим намагатися захистити їх від перегляду жорстоких сцен. Якщо дитина все ж бачить з екрану акти насильства, то батькам слід прокоментувати їх, щоб дитина зрозумів, що реальне життя відрізняється від режисерського задуму, джерел негараздів, що поглиблюють напружену обстановку в сім'ї, дуже

багато: від сварок з приводу небажання слухати пісню до скандалу через маленьку зарплатню і, звичайно, страшних повідомлень - про зраду або втрату роботи [59, 91]. Останнім часом агресія (від лат. *aggressio* – напад) просто захльостує нас усіх. Вона виникає у відповідь на попередню провокацію. Темперамент людини проявляється з раннього дитинства і не змінюється протягом життя. Індивіди з високим рівнем тривожності виявляють менший рівень агресії, ніж індивіди з низьким рівнем тривожності, оскільки перші мають тенденцію очікувати несхвалення з боку інших людей і негативний результат ситуації.

Авторитарні люди більш агресивні. Якщо людина частіше відчуває почуття сорому в процесі взаємодії з іншими людьми, тим вища його схильність до гніву і агресивної поведінки. Чоловіки ставляться до агресії як до засобу досягнення поставленої мети і схильні вдаватися до прямої агресії [7, 38]. Жінки ставляться до агресії як засобу вираження гніву і зняття стресу шляхом вивільнення агресивної енергії і схильні вдаватися не до прямої, а до непрямой агресії, завдаючи шкоди противнику найчастіше манівцями. У культурі окремих національностей вважається, ніби чоловіки в багатьох ситуаціях повинні вести себе більш агресивно, ніж жінки. Агресивність людей посилюється фізичним і душевним болем. Особливо сильним збудником є атакуюча поведінка іншої людини. Навіть перегляд насильства за телебаченням змінює сприйняття дійсності, робить людину байдужою до чужого болю, сприймати світ більш небезпечним, що призводить до збільшення страхів і тривоги. Спадковість впливає на чутливість нервової системи до збудників агресії. Голод, змінюючи хімічний склад крові людини, справляє дратівливий вплив на нервову систему, активно стимулюючи агресію. Наркотичні речовини (алкоголь та ін.) посилюють агресивність, стирають індивідуальність, знижуючи рівень осудності особистості та здатність людини враховувати наслідки вчинених дій [59, 41].

Сьогодні жінкам, які перебувають у кризових ситуаціях, потрібна допомога компетентних фахівців – соціальних працівників, психологів,

педагогів, юристів, здатних не тільки розібратися в цих ситуаціях, виявити причини їх виникнення, але і запобігти можливі наслідки, підбравши найбільш раціональний шлях виходу з кризи.

Для запобігання самого факту сімейного насильства треба змінити менталітет людини, створити умови, за яких будь-яке зневажання прав, у тому числі і сім'ї, неприпустимо і не виправдовується суспільством. Одну з основних ролей тут можуть зіграти засоби масової інформації. Необхідні програми, спрямовані на підвищення правової грамотності, навчання спілкування в сім'ї, психології поведінки, відходу від конфлікту. Проблему гендерної нерівності вдасться вирішити тільки спільними зусиллями.

1.3. Психологічні причини гендерного насильства у міжособистісних відносинах

Проблематика насильства у стосунках чоловіків і жінок, як одна з дуже складних, суперечливих і латентних проблем, входить до числа тем, які вивчаються фахівцями різних дисциплін соціально-економічної і гуманітарної спрямованості.

Аналіз літератури показує, що дослідження феномену насильства ведеться за такими основними напрямками: виділення специфіки різних видів насильства залежно від змісту насильницьких дій (фізичний, психологічний, економічний, сексуальний) і від типу стосунків між чоловіками і жінками (насильство в добрих стосунках, насильство на побаченнях, подружнє насильство); оцінка поширеності насильства в міжособистісних відносинах чоловіків і жінок; вивчення соціально-демографічних і психологічних особливостей жертв насильства; профілактика сімейного насильства та організація роботи з жінками, які зазнали насильства в сім'ї.

Незважаючи на досить широкий спектр питань, що вивчаються, пов'язаних з проблематикою насильства, дослідниками приділяється мало

уваги такій важливій проблемі, як аналіз факторів, що провокують насильницьку поведінку. Крім того, обговорення проблем насильства в близьких відносинах з неминучістю зачіпає такі питання, як розподіл ролей і владних повноважень, позиції домінування і підпорядкування, нерівність у відносинах. Тому цілком обґрунтованим видається використання ідей гендерного підходу при аналізі причин виникнення та поширення різних видів насильства у відносинах чоловіків і жінок.

В роботі аналізу та систематизації причин прояву насильства в близьких стосунках чоловіків і жінок та їх оцінці з позицій гендерного підходу. Гендерний підхід передбачає врахування інтересів обох соціально-статевих груп суспільства, оскільки головна мета реалізації цього підходу – досягнення гендерної рівності [5].

При аналізі досліджень причин насильства у міжособистісних відносинах з урахуванням положень гендерного підходу в полі уваги повинні виявитися такі умови його використання:

- облік соціокультурного контексту і змінюваних соціальних умов, в яких сучасні чоловіки і жінки вибудовують свої добрі і подружні відносини;

- міждисциплінарність (детермінація такого складного феномену, як насильство, може бути розкрита при інтеграції досліджень різних наукових дисциплін). Міждисциплінарність гендерного підходу відкриває продуктивні перспективи в дослідженні будь-яких соціально-психологічних явищ, де взаємозалежності між людьми синкретичні, будучи одночасно соціальними, психологічними та економічними;

- акцентування ідеї рівності гендерних відносин, яке передбачає розгляд не тільки чоловіків, а й жінок у ролі суб'єкта, що продукує насильство щодо партнера;

- особливу увагу до характеру розподілу ролей і статусних позицій чоловіків і жінок як суб'єктів міжособистісних відносин;

- акцентування впливу на прояв насильства соціокультурних факторів, а не біологічно обумовлених передумов;

– обов’язковий розгляд питання про взаємозв’язок гендерних норм, стереотипів маскулінності/фемінінності та психологічного самопочуття і поведінки чоловіків і жінок;

– різнорівневий аналіз (у полі уваги дослідників повинні надаватися не тільки характеристики суб’єктів відносин, але і вплив різних соціальних інститутів). Гендерний підхід передбачає аналіз досліджуваного явища на різних рівнях соціальної реальності, тому його застосування до вивчення феномену насильства обумовлює облік інституційного рівня функціонування сім’ї та рівня міжособистісних сімейних відносин [33, 15].

Гендерний підхід, що розробляється при вивченні міжполових відносин як критика традиційних уявлень про необхідність і доцільність диференціації ролей, статусів, позицій чоловіків і жінок у публічній і приватній сферах життєдіяльності людей, орієнтований на аналіз систем домінування/підпорядкування і проголошує ідею рівноправності чоловіків і жінок у сфері формальних і неформальних відносин. Ні у чоловіків, ні у жінок немає підстав пригнічувати і підкоряти собі один одного, тому ніякі види насильства в міжполових відносинах неприйнятні. Стосунки між чоловіками і жінками повинні вибудовуватися на основі рівності позицій, врахування цілей та інтересів один одного. Рівноправність – це ознака здорових і стабільних партнерських і подружніх відносин.

Всі види насильства, що проявляється в близьких стосунках чоловіків і жінок, мають багатофакторну обумовленість. У сучасній літературі, присвяченій аналізу сімейного насильства, пропонуються різні варіанти угруповання факторів, що провокують насильство, наприклад, щодо суб’єкта насильства виділяють внутрішні і зовнішні фактори, залежно від наукових дисциплін причини насильства розглядаються в рамках соціологічного, юридичного, феміністського підходу [69, 128].

Проаналізуємо причини походження насильства відповідно до моделей, запропонованих у роботі В. В. Солоднікова [61]: особистісно-сімейної та соціокультурної.

Особистісно-сімейна модель має кілька основних різновидів.

Більшість людей, у тому числі і фахівці, які зустрічаються у своїй роботі з проблемою насильства, часто розглядають його причини як наслідок дисфункції нервової системи, генетичних впливів, дії біохімічних факторів або прояву особистісних особливостей агресора. Це описується як та чи інша форма розладу особистості, психопатологія: «Що ще від нього можна було очікувати при такому високому рівні тестостерону», «Він чинить насильство, тому що псих», «Він хвора людина», «У нього поганий характер», «Він дуже збудимий і агресивний». Подібні пояснення, ті, хто спирається на біологічні передумови, прості і привабливі, але в результаті вони призводять до розмивання кордонів між переживанням збудження, сильних емоцій і насильницькими діями. Насильницькі дії часто приписуються надлишку певних емоційних станів, таких як гнів або сексуальне збудження, і в силу цього розглядаються як природні, а відповідно – неминучі результати подібних емоційних станів.

У поясненні схильності чоловіків до насильницької поведінки користується популярністю біолого-еволюційний підхід, який спирається на теорію природного відбору (Ч. Дарвін) і на принцип статевого диморфізму. Згідно з цими поглядами в процесі еволюції у особин чоловічої і жіночої статі закріпилися різні ознаки: фізична агресія, змагальність, емоційна незалежність та інструментальний підхід до вирішення проблем – у чоловіків, пасивність, схильність до співпраці, емоційна залежність і схильність до турботи – у жінок. На думку психологів-еволюціоністів, «природне» призначення чоловіків зводиться до конкуренції за статус і захист ресурсів, які забезпечують їм право на відтворення свого генотипу, тому природа наділила їх більшою агресивністю.

Біологічний детермінізм знайшов відображення і в теорії «агресивного інстинкту», в якій сходяться погляди на природу агресії засновника психоаналітичного напрямку в психології З. Фрейда і авторитетного дослідника агресії етолога К. Лоренца. Декілька основних тез об'єднують їх визначення

агресії. Агресія – природна внутрішня властивість людини. Людина має вроджену схильність (потяг) до агресивності.

Агресивна енергія періодично акумулюється в людині і потребує вихід або трансформації. Загальна схема, що відображає положення теорії потягу до агресивності, приблизно така: агресивний потяг – запускаючий стимул – агресивна поведінка.

Хоча сьогодні будь-яку з теорій потягу можна віднести до застарілого історичному багажу психології, не варто їх недооцінювати. Ставлення до агресії як до неминучого злу людської природи дуже широко закріпилося в суспільній свідомості. Чоловіки, які виявляють жорстокість до своїх партнерів, часто заперечують свою відповідальність («накопичилося») і виправдовуються, звинувачуючи жінок («довела») [27].

Обмеженість подібного підходу до пояснення причин насильства в тому, що агресор представляється пасивною фігурою. Він збирає «природно» напруження до моменту, поки у нього не «зриває клапан». «Переповнення чаші терпіння» і, як наслідок, насильницька поведінка приписуються зовнішнім середнім факторам: стресу на роботі, фінансовим складнощам, подружнім проблемам. Дія цих факторів сприймається як загалом невідконтрольне людині «поодинці». Цей погляд має на увазі лінійну залежність агресивної поведінки від рівня емоційної напруги, в результаті чого відповідальність за насильство приписується зовнішнім факторам. Таке зміщення акцентів при поясненні причин насильства дозволяє агресору зняти з себе відповідальність за «переповнення чаші», а значить і за насильницьку поведінку.

Схожа схема опису коріння насильства заснована на фрустраційній теорії (Н. Міллер, Д. Доллард, Л. Берковіц), суть якої в тому, що будь-яка неприємна стимуляція призведе до емоційної агресії в тій мірі, в якою вона породжує неприємні відчуття. При цьому енергія агресії не обов'язково розряджається на своїй першопричині. Страх покарання або засудження за агресію, спрямовану безпосередньо на джерело фрустрацій, може зумовити зміщення агресивного спонукання на яку-небудь іншу мішень. В результаті людина переносить свої

ворожі почуття на більш нешкідливі мішені. Таким чином, запускаються «естафети агресивності» [76].

Багато теорій насильства розміщують пояснення в контексті сімейної історії розвитку кривдника, а також жертви. Згідно з деякими психоаналітичними концепціями, наприклад тривимірною теорією інтерперсональної поведінки В. Шутца, незадоволення базових потреб в ранньому дитинстві проявляється в проблемній поведінці в дорослому віці. Якщо в ранньому віці дитину постійно контролювали, не давали проявити їй свою самостійність, не задовольнили його потребу у визнанні та емоційної прихильності, то в дорослому житті така людина буде прагнути панувати над іншими, оскільки страх втрати близького дорослого партнера спонукатиме прагнення підпорядкувати собі його.

Сучасні погляди на проблему насильства щодо жінок пов'язані з феміністською концепцією патріархату, розумного як панування чоловіків над жінками, та ідеями гендерного підходу про рівноправність чоловіків і жінок у сфері формальних і неформальних відносин. Патріархальність суспільства, сприйняття жінок як людей «другого сорту» зміцнює віру чоловіків у те, що вони мають право здійснювати насильство. У феміністських теоріях підкреслюється, що чоловіки в процесі соціалізації засвоюють уявлення про те, що насильство є прийнятним способом вирішення проблем і засобом підтримки свого привілейованого положення в сексистському суспільстві [84].

Психологічне, фізичне та сексуальне насилля служить способом демонстрації власної влади, контролю над ситуацією і права власності на членів сім'ї, тим самим підтримуючи патріархальну соціальну структуру.

Однією з основних проблем сімейних відносин виступає прагнення подружжя до самоствердження через набуття влади і контролю над іншими членами сім'ї. По суті, важливе для розвитку особистості і шановане в тимчасовому суспільстві прагнення до самоствердження стає деструктивним у разі нехтування цінністю інших. В умовах високої конкуренції в різних сферах соціальних відносин не всі можуть досягти високого статусу і визнання, а

багато хто стикається і з ситуаціями придушення. Компенсацією в результаті «програшу» найчастіше виступає самоствердження за рахунок придушення когось іншого та/або прояв агресії [44, 156].

На даний час проблема насильства в сім'ї є досить актуальною. Як вважає А. М. Ноур, проблема насильства в сім'ї над жінками і дітьми в нашому суспільстві є водночас і дуже старою, і новою. Старою тому що вона існує стільки часу, скільки існує й людська сім'я. Новою тому що на сьогодні еволюційна суспільна свідомість дає можливість усвідомити це явище як соціальне зло, як порушення прав певних членів суспільства [52].

У теорії гендерних ролей підкреслюється, що під тиском традиційних гендерних норм чоловіки надають особливого значення утвердженню цінності і значущості своєї особистості. Коли чоловік не відповідає одному з аспектів традиційної чоловічої ролі (професійна успішність, гідний соціальний статус, матеріальне благополуччя), він демонструє перебільшену мужність в іншій області, тим самим компенсуючи свою неспроможність [8]. Якщо чоловіки відчувають свою безпорадність у буденному житті і їх маскулінність опиняється під загрозою через відчуття безсилля, то ймовірність прояву насильства дуже велика [57].

Коли в суспільстві заохочується зайве суперництво між чоловіками, то вони прагнуть домінувати, а насильство є одним із способів досягнення бажаного домінування та підтримання свого авторитету.

Орієнтуючись на гендерні стереотипи, чоловіки прагнуть грати домінуючу роль не тільки в суспільному житті, але і в сім'ї. Концепція гендерних стереотипів пояснює, що якщо чоловік не головує в будинку, якщо за ним не залишається останнє слово з приводу важливих рішень, то він вважається «підкаблучником» [4]. Результати соціологічних досліджень показують, що чоловіків, які претендують на те, щоб грати чільну роль у сім'ї, помітно більше, ніж жінок, готових за ними цю владу визнати.

Так, серед чоловіків більшість (61%) вважають, що чоловік – голова сім'ї і за ним при прийнятті важливих рішень має залишатися останнє слово. Серед

жінок з цією думкою згодні тільки 29% [8]. Дослідниками підкреслюється вже відома закономірність: подружнє насильство у всіх його проявах більш ймовірно в тих сім'ях, де подружжя дотримується патріархатних уявлень про чоловічі і жіночі ролі. Причому відноситься це головним чином до чоловіків. Якщо серед чоловіків із сімей без насильства вважають, що чоловік – голова сім'ї, 50% чоловіків, то в групах із насильством частка тих, хто розділяє цю точку зору, сягає 76% [11].

Чоловік, який не задоволений своєю маскуліністю, своїми стосунками з жінками, часто використовує насильство як спосіб компенсації виниклої незадоволеності. Враховуючи, що серйозні розбіжності з приводу домашніх обов'язків, побуту та виховання молодшого покоління супроводжують щоденне життя 35–40% сімей з дітьми [24], вражає кількість жінок, які живуть у постійному страху і очікуванні насильницьких дій зі сторони партнера, а також число готових виправдати такі дії з боку чоловіка по відношенню до дружини.

М. Кауфман, один з ініціаторів найбільшої всесвітньої кампанії («Біла стрічка»), яка закликає чоловіків і хлопчиків виступити проти насильства по відношенню до жінок, в ряду причин, що приводять чоловіків до насильства над жінками та іншими чоловіками, звертає увагу на нерівну розподіл влади в суспільстві, усвідомлене або часто неусвідомлене відчуття права на чоловічі привілеї, страх чоловіків опинитися не при владі, досвід пережитого або спостерігуваного в дитинстві насильства, пов'язану зі специфікою традиційних способів чоловічої гендерної соціалізації знижену здатність розуміти і розділяти почуття іншої людини, а також схильність пригнічувати емоції і трансформувати їх у гнів [26].

У теорії гендерної соціалізації особливе значення надається аналізу соціально-психологічних факторів соціалізації хлопчиків у сучасному суспільстві. На думку М. Кауфмана, психічні структури мужності формуються оточенням дитини, яке часто характеризується постійною відсутністю батька або інших дорослих чоловіків або, в кращому випадку, емоційною байдужістю з боку чоловіків. Таким чином, маскуліність створюється на рівні фантазії і

основним механізмом її формування стає відторгнення матері і фемінінності, що виражається в відкиненні таких якостей, як турботливість і ніжність. Специфіка умов психологічного розвитку хлопчиків впливає на ослаблення здатності до співпереживання, розуміння потреб і почуттів інших людей. Соціалізація хлопчиків супроводжується нормалізацією насильства і місцями навіть його вихвалянням (за допомогою іграшок, ігор і ЗМІ). Крім того, хлопчиків з раннього дитинства вчать пригнічувати багато почуттів, особливо почуття страху і болю. Тому звичайні механізми емоційного реагування – від переживання емоції до її вираження – досить обмежені у більшості чоловіків. Але для багатьох чоловіків одна емоція має певну цінність – це гнів. У результаті багато емоцій трансформуються в гнів. Завдяки тому, кому психічне оснащення мужності стають можливими акти насильства проти іншої особи [26].

Поки складно говорити про наявність розвиненої системи соціальних інститутів, що сприяють конструюванню ненасильницької маскулінності, навпаки, багато інститутів гендерної соціалізації підтримують у хлопчиків, юнаків та чоловіків прояви в поведінці домінування, придушення інших та агресивності [77].

У сім'ях, відповідно до традиційних культурних норм, хлопчиків з раннього віку вчать вміти постояти за себе, використовуючи силу. Хлопців вчать не виявляти своїх почуттів, а дівчаток вчать піклуватися про близьких, співпереживати людям і жаліти їх. Велику роль у вихованні дітей відіграє стиль взаємин між батьками і загальна сімейна атмосфера [28].

Гендерний підхід до проблеми насильства в сімейних відносинах вказує і на заходи з профілактики. Держава повинна кваліфікувати як злочин і засудити всі форми насильства в сім'ї та забезпечити систему допомоги жертвам. Враховуючи таку особливість проблеми насильства, як «невидимість», необхідно за допомогою ЗМІ привернути увагу до масштабів насильства і проводити просвітницьку роботу щодо зміни системи суспільних поглядів щодо ролі традиційних (патріархатних) гендерних норм у мінливому світі. У

стандарти професійної підготовки фахівців, які стикаються в роботі з проблемою сімейного насильства, повинні бути включені програми, що враховують гендерну складову сімейних відносин. У сфері освітньої діяльності з профілактики та попередження насильства пріоритетною має стати робота з підлітками та молоддю щодо розвитку гендерної компетентності та навичок побудови партнерських відносин з метою підготовки до сімейного життя [44, 156].

Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена.

Крім того, діти, які виростають в сім'ях де чиниться насильство у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя. За сучасних умов в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, простежуються тенденції до поширення насильницьких дій у сім'ї, на міжособистісному рівні, у стосунках батьків та дітей, а також між чоловіком та жінкою. Законодавство України у сфері протидії насильства в сім'ї містить юридичні визначення насильства в сім'ї та його форм.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖІНОК, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА

2.1. Методологічні засади дослідження психологічних особливостей жінок – жертв гендерного насильства

Гендерні дослідження зважають переважаче сприйняття гендерних відносин (часто заснованих переважно на біологічному детермінізмі). В цілому професійні гендерні дослідження називають критичними студіями, відзначаючи не тільки відмінності між чоловіками і жінками.

Працюючи над питанням гендерного насильства, вчені роблять висновок, що вивчення психологічних особливостей потерпілого дозволить повністю вивчити механізми і динаміку проблеми. Згідно з віктимологічним підходом до проблеми, психологічні особливості потерпілого є важливим фактором виникнення і розвитку випадків насильства, тобто вікімістична (впливова) поведінка потерпілого в певній формі призводить до насильства.

Метою є дослідження психологічних характеристик гендерно обумовленого насильства щодо жінок у сім'ї.

Ми припускаємо, що дослідження дасть розуміння причин та особливостей гендерного насильства.

Необхідно вивчити, як емоційні, вольові та інші психологічні якості особистості впливають на «поведінку жертви» і як ці якості проявляються в конфліктній ситуації. Вирішення цих питань дозволить жінкам у сім'ї краще зрозуміти причини гендерного насильства та зробити рекомендації щодо запобігання та корекції віктимної поведінки.

Поєднання психологічних якостей, властивостей, характеристик, що сприяють окремішній поведінці і віктимізації особистості, становить віктимність особистості [15]. Таким чином, основною метою нашого

дослідження є вивчення особистості жінок, які страждають на гендерне насильство в сім'ї. В рамках різних підходів розглядаються різні структурні складові особистості: характеристики, особистісні якості, типи особистості, тобто сукупність багатьох властивостей, які складають узагальнені поведінкові характеристики.

Основою теоретичної моделі нашого дослідження стала теорія провідних тенденцій, розроблена Л. М. Собчик, – концепція концепції особистості на основі парадигми неперервності різних рівнів психічних функцій.

Ця теорія, заснована на розумінні людини як біологічної і соціальної унікальної єдності, вважає за доцільне об'єктивно розуміти як багатовимірну, ієрархічно організовану, динамічну цілісну систему, об'єднану в цілу особистість, складові якої нероздільні, складаються з різних рівнів властивостей і підкоряються системним принципам підпорядкування.

Визначальною типологічною характеристикою індивіда є безперервність однієї або декількох провідних тенденцій на всіх рівнях. Провідні тенденції – це актуальні особистісні якості у вигляді високої нервової діяльності, які надають індивідуальному колориту мислення, стилю переживань, міжособистісної взаємодії, визначають напрямок і силу стимуляції, види реакції на стрес, особливості адаптації. У формуванні людського характеру вони певною мірою обмежують обмеження, в яких формуються високі рівні особистісного розвитку, створюючи певний вибір щодо будь-яких цінностей, варіантів і напрямків соціальної діяльності. Інтегративним центром особистості є свідомість.

Теорія провідних тенденцій, яка є основою методології психодіагностичних досліджень, дозволяє краще зрозуміти складну особистісну структуру. Дійсно, саме ці провідні тенденції лежать в основі складних ситуацій і непередбачуваної стресової поведінки; своєчасне визначення, поточний тренд відображає шляхи посилення контролю та асиміляції ситуації.

Особистість – це відкрита система саморегулюючого зовнішнього досвіду, в якій простежується провідний напрям на всіх рівнях розвитку і

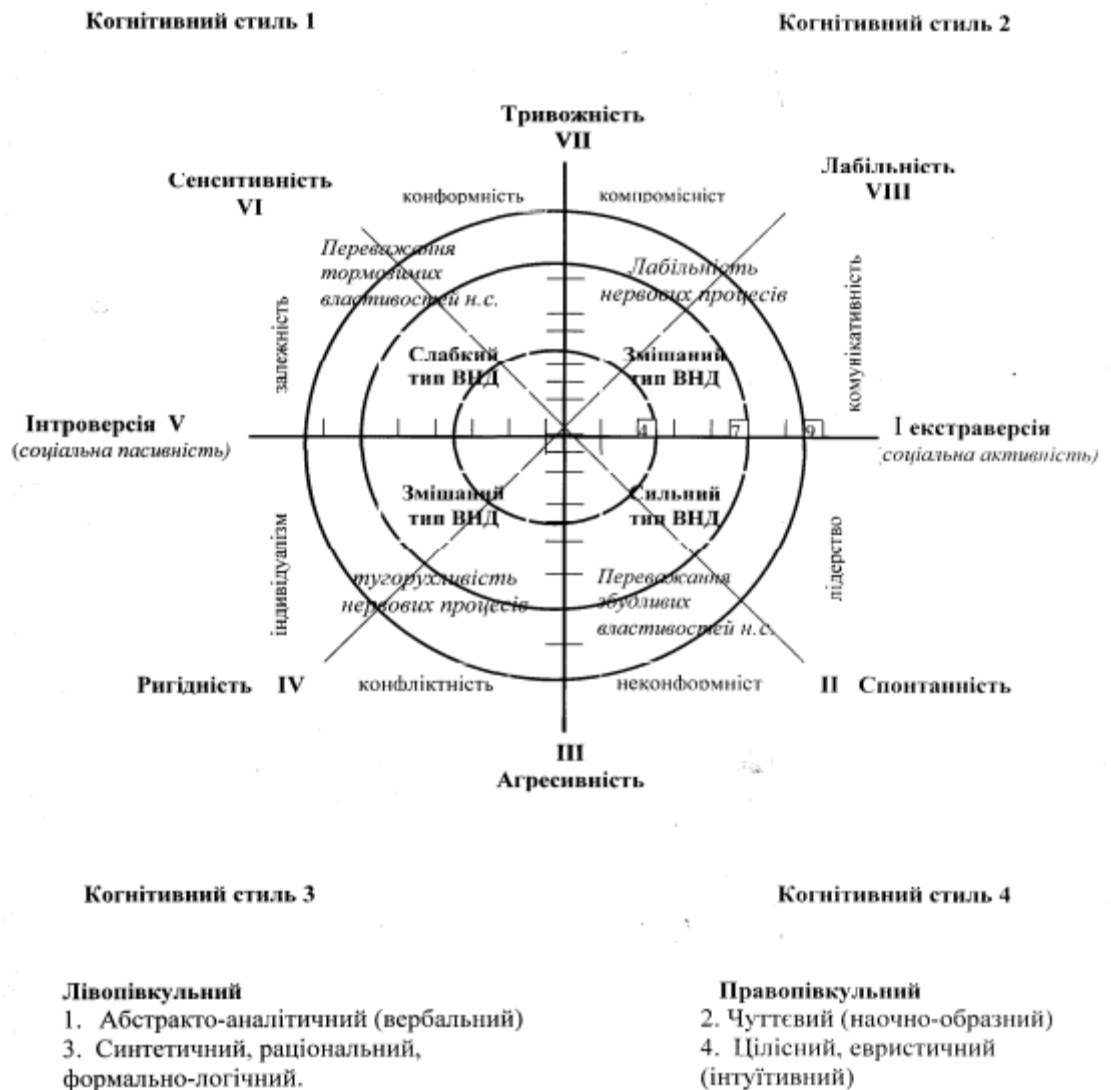

формування самосвідомості, надаючи індивідуальному колориту такі структурні складові, як мотиваційна орієнтація, емоційна сфера, стиль мислення і загальний підхід. Вона має динамічні властивості, реагуючи на відкриті зовнішні ефекти і змінюючи навколишнє середовище в індивідуально підкресленому діапазоні мінливості, що робить її стресовою або стабільною. Високий рівень самосвідомості, ієрархії цінностей і соціальна орієнтація пов'язані не тільки з впливом суспільства, але і з індивідуальним тропізмом. Тобто, непомітний потяг. Це значно обмежує кількість варіантів вибору конкретної людини при освоєнні навколишнього світу.

Для отримання комплексного портрета людини необхідно використовувати тестовий акумулятор, який визначає особливості особистості на всіх рівнях самосвідомості. При цьому отримані дані повинні дозволяти об'єктивно оцінювати як емоційно-особисті характеристики, так і стиль міжособистісної поведінки, мотиваційну орієнтацію.

Типологія особистості являє собою:

- традиційна інтроверсія і екстраверсія,
- турбота один про одного доповнюється такими полярними якостями, як агресивність,
- чутливість,
- спонтанна поведінка (спонтанність поведінки і протидія впливу на навколишнє середовище),
- лабільність (мінливість, гнучкість)
- жорсткість (витривалість, інертність). Роботи, отримані від них, є результатом поєднання двох особистісних якостей, пов'язаних за схемою (залежність, лідерство, конформність, неформальність, компроміс, конфлікт, комунікабельність, індивідуальність).

Рис. 2.1. Шкала вимірювання індивідуально-психологічних властивостей

Багатовимірність психодіагностичної моделі полягає в побудові трьох напрямків дослідження (векторів).

А вектор – це вертикальний багаторівневий підхід, який дозволяє оцінити різні рівні структури особистості за допомогою відповідних методик: «Я» несвідомий, «Я» свідомий, «Я» доречний і «Я» ідеальний. При цьому в послідовності і порівнянні враховуються наступні показники: вроджені типологічні властивості; характер, який вибудовується в процесі взаємодії вроджених властивостей з навчальною дією навколишнього середовища; орієнтація соціальної активності на суб'єктивний вибір людини, що обмежує можливий вибір особистості.

Вектор II – як головна характеристика, через призму провідного процесу паралельно досліджує мотивацію, емоції, стиль міжособистісного спілкування і інформативні здібності. При цьому центральне положення займають нормальні показники, а зростання інтенсивності ознак свідчить про переважання типологічних характеристик і нестабільності ударів і поведінки.

Вектор III – дослідження динаміки особистісних характеристик під впливом стресу при емоційному тиску. Використовуючи наведену психодіагностичну модель, в нашому дослідженні можна визначити специфічні особливості ментальності дослідників на основі віктимної поведінки, визначити ступінь напруженості і невдоволення, передбачити поведінку в несприятливих умовах. Крім того, результати проведених тестів є цінним матеріалом для розробки диференційованого підходу для профілактики нервових зривів, агресивних проявів, суїцидальних процесів.

Для реалізації багатовимірною психодіагностичного дослідження використано комплекс ефективних та надійних психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення емоційної сфери, напрямку стимуляції та стилю міжособистісного спілкування з акцентом на провідні тенденції. Це унікальні авторські розробки Л.М. Собчик – індивідуальне та типологічне дослідження ІТО, метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (Лірі модифікований тест).

Індивідуальне і типологічне дослідження Л. М. Собчик призначене для визначення ступеня виразності індивідуальних і типологічних властивостей і створення індивідуального особистісного профілю.

Список факторіальних ваг:

1. брехня (нереалістичний, процес самореалізації);
2. загострення (прагнення підкреслити наявні проблеми і складність характеру);
3. екстраверсія (орієнтація на світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола комунікацій, спільнот);
4. спонтанна поведінка (збентеження думками і діями);

5. агресія (активна самореалізація, відданість і свобода в захисті інтересів);

6. жорсткість (інертність, моральність) установок, суб'єктивність, високе прагнення до захисту поглядів і принципів, критичність щодо інших думок);

7. інтроверсія (орієнтація на світ суб'єктивних проявів і переживань, занурення в світ ілюзій, уявлень і суб'єктивних ідеальних цінностей – стриманість, ізоляція);

8. цензивність (вразливість, схильність до роздумів, песимізм в оцінці перспектив);

9. неспокій (емоційність, чутливість, вразливість).

За допомогою методики визначається кількісна оцінка ступеня виразності кожної окремої людини та типологічної властивості та їх сумісності. Графічне представлення співвідношення цих властивостей дозволяє зрозуміти також ступінь окупності процесів, які вийшли за рамки норми і стали непривабливими. Крім того, схема психограми дозволяє оцінити пріоритетні соціально-психологічні тенденції, виключені з найвищих точок суміжних індивідуальних і психологічних якостей, а також індивідуальний когнітивний стиль досліджуваної людини.

Метод діагностики міжособистісних відносин дозволяє визначити стиль поведінки ДМВ (адаптивний тест Лірі) – «Я» і суб'єктивну самооцінку досліджуваної людини.

Теоретичний підхід до розуміння особистості в цілому полягає в тому, що оцінки та думки інших значущих в певній мірі формуються людиною «І». Взаємодія з оточуючими людьми, з певним стилем міжособистісної поведінки, часто за іншими важливими оцінками рівня свідомої самоперевірки, також виглядає неясно.

Метод являє собою набір з 128 коротких характеристик, розділених на 16 на 8 октантів, оцінених у дослідженні як відповідні «І». Кількість встановлених в кожному блоці характеристик приєднується до таблиці кількісних результатів за кожним октантом, що відображає певну версію владних і лідерських,

домінуючих, прямих і агресивних, ненадійних, боязких і боязких, залежних, звичайних, відповідальних і токсичних відносин.

Перші чотири типи міжособистісних відносин характеризуються поширеністю не конформних тенденцій, другі чотири октанти – контрастністю, підпорядкуванням, недовірою.

Для вивчення внутрішньої особистісної відповідності особистості дослідникам пропонується включити оцінку образу «Я», до якого він прагне в «ідеалі». Використовуються ті ж характеристики. Незаперечний розрив між релевантним і ідеальним «Я» спостерігається нормально, очевидний розрив говорить про недостатність, низьку самооцінку.

Навколишнє часто сприймається за ідеалом «Я», а його відповідне «Я» більше представляє його внутрішні проблеми, які певною мірою реалізуються і контролюються.

2.2. Характеристика вибірки досліджуваних

Жінки, які зазнають насильства, перебувають під впливом різних негативних факторів – наслідків насильства. Наслідками можуть бути погіршення здоров'я, психічного стану, зміна поведінки її як члена суспільства в гіршу сторону, через що страждають її професійні якості і відносини з іншими людьми. Жінка, несучи в собі весь вантаж негативних емоційних переживань і внаслідок погіршення її здоров'я, не може повністю реалізувати себе в різних сферах своєї діяльності, будь то виховання дітей, професійна діяльність і будь-яка інша, оскільки значні зусилля витрачаються нею на подолання наслідків насильства.

Виділення гендерного насильства в самостійну соціальну проблему – тільки перший крок, спрямований на її вирішення. На цьому шляху багато перешкод. Це і відсутність чітких визначень, теоретичної бази, наукової основи; і відсутність повної інформації про ступінь поширеності цього явища,

про його причини та умови; відсутність закону, що забезпечує захист жертв домашнього насильства; судова та правоохоронна практика, що заперечує проблему домашнього насильства; високий ступінь латентності цього явища: як об'єктивна, обумовлена тим, що про факти насильства в сім'ї не заявляється в правоохоронні органи, так і суб'єктивна, обумовлена приховуванням фактів насильства в сім'ї правоохоронними органами.

Наразі створюються заклади, направлення на реабілітацію жертв насильства та надання психологічної підтримки: територіальні центри соціального захисту, в яких працюють кризові відділення, кілька кризових центрів, один шелтер (притулок для жертв насильства), кризові центри, що відкрилися з ініціативи жіночих неурядових організацій, організована робота телефонів довіри, які здійснюють консультації психологів і юристів.

Ми вважаємо, дуже важливо вести роботу в цьому напрямку, сприяючи зміні традиційних і звичних для нашого цивілізованого суспільства стереотипів щодо такого зовсім нецивілізованого способу побудови взаємин у дуже важливій структурній одиниці для будь-якої держави і суспільства. Необхідно продовжувати дослідження в цій галузі для більш широкого ознайомлення з даною проблемою всього суспільства, для того, щоб гендерне насильство сприймалися не як щось звичне і неминуче щодо жінки, а як неприйнятна поведінка з боку чоловіка.

До цього дослідження не проводилося дослідження, де встановлювалася схожі особливості характеру/темпераменту особистості, які постраждали від гендерного насильства та жінок, які не постраждали.

Для фактичного аналізу брали такі прояви психологічного та економічного насильства: постійний контроль при відвідуваннях, роботі з родичами, виключення з процесу прийняття рішень, усунення ризику відмови в матеріальній допомозі, видалення з дому, образи, фізичне насильство, порози, регулярні побиття, вимагання, залякування, випадки побиття, постійно побої.

Проведення структурованого інтерв'ю (див. додаток А) дозволяє визначити види досліджуваного насильства (психологічне, економічне,

фізичне) і конкретні акти насильства (контроль, побиття, залякування), інтенсивність насильства по відношенню до них. Дані про застосування насильства в батьківській сім'ї. Для дослідження були відібрані жінки з оточення дослідника, про яких відомо, що шлюб страждає від насильства (окремих проявів або будь-якої їх сукупності) і згодні брати участь у дослідженні.

Мета дослідження – визначення психологічних особливостей жінок, які зазнали гендерного насильства в сім'ї. Завдання – аналізувати біосоціальний статус жертв насильства в сім'ї; виявити рівень особистої тривожності жінок, які зазнають насильства; встановити рівень їх депресивного стану на момент дослідження; визначити рівень суб'єктивного контролю жертв насильства в різних життєвих ситуаціях; охарактеризувати особистісні особливості жінок не зазнав гендерного насильства; описати біосоціальні та психологічні особливості жінок, які зазнають насильства в сім'ї.

Об'єкт дослідження: основна вибірка, що складається з 60 жінок, які постраждали від насильства в сім'ї, у віці від 21 до 55 років, займають різне соціальне становище. Контрольна група – 40 жінок, яка ніколи не зазнавала насильства в сім'ї, у віці від 22 до 48 років, також займають різне соціальне становище.

Предмет дослідження: схожі особливості характеру/темпераменту особистості, які постраждали від гендерного насильства та жінок, які не постраждали.

Згідно з нашим припущенням, жінки, які зазнавали гендерного насильства в сім'ї: це жінки різного соціального становища, різного віку, також це жінки з підвищеним рівнем особистої тривожності, схильні до депресивного стану, що мають особистісні особливості.

Біосоціальний статус жінок у двох групах визначався за допомогою анкетування, результати якого показали, що вік жінок в основній групі від 24 до 55 років, у контрольній від 22 до 48 років. Рівень освіти, рід професійної діяльності у двох порівнюваних вибірках не має значних відмінностей: вищу

освіту в основній групі мають 11 жінок, середню спеціальну 18, середню 2, у контрольній вищу освіту у 10 жінок, середню спеціальну у 20, середню в 1 жінки. Таким чином, жертвами насильства в сім'ї стають жінки з найрізноманітніших верств населення, незалежно від свого соціального статусу та освіти.

Таблиця 2.2

Види насильства, що застосовуються до жінок

Види насильства	Насильницькі дії	%
Психологічне	Постійний контроль	84
	Заборона бачитись з друзями	64
	Усунення від ухвалення рішень	60
	Психологічне Образи і приниження	100
Економічне	Погрози у відмові від матеріальної допомоги	80
	Погрози вигнати з дому	72
Фізичне	Залякування жестами	76
	Постійні погрози побиття	60
	Штовхання, стусани	88
	Випадки побиття	80
	Постійні побої	40

За допомогою підрахунку суми насильницьких дій, з урахуванням їх негативного впливу на здоров'я та життя жінки, ми класифікували види насильства за інтенсивністю (таблиця 2.2).

Таблиця 2.3

Інтенсивність проявів насильства

Рівні прояву	%
Помірне	48
Жорстоке	52

Як ми бачимо з таблиці, більшість жінок страждають від жорстокого насильства, включаючи регулярні побої та інші фізичні та психологічні впливи (таблиця 2.3).

Під час обговорення реакції на випадки насильства жінки показали такі реакції: почуття каяття (80%), почуття провини (4%), розчарування і засмучення (12%), обговорення інциденту з партнером (4%).

Аналіз багатьох зарубіжних наукових джерел показав, що психологічно деструктивний досвід дитинства і батьківська модель поведінки є важливою «основою» у сприйнятті ролі жертви. В результаті опитування 85% досліджуваних жінок виявили, що були свідками насильства і образливої поведінки матері або батька. 32% жінок повідомили про психологічне насильство з боку батьків, 60% були свідками психологічного та фізичного насильства щодо матері. 52% опитаних у дитинстві зазнавали тілесних покарань з боку батьків. 20% опитаних жінок стверджують, що їхні матері також страждали від психологічного тиску з боку матері їхнього чоловіка.

До інших факторів насильства над жінками в сім'ї належать:

1). Понад 36% випадків насильства найбільш тісно пов'язані з частим вживанням чоловіками алкоголю. Майже всі жінки зазначили, що фізичне насильство носить циклічний характер і часто пов'язане з вживанням алкоголю, а психологічне насильство триває постійно.

2). 24% жінок зазначають, стосовно чоловіків, що пристуні взаємні конфлікти, образи).

3). 60% жінок заявили про економічну залежність. Ця залежність змінюється через недостатність коштів на проживання та утримання дітей без підтримки чоловіка, у разі відмови чоловіка утримувати сім'ю, відсутності індивідуального житла, поки не виникнуть якісь додаткові матеріальні складності (зокрема, з освітою або лікуванням дітей).

Дослідження показало, що частки тих, хто вважає насильство неприйнятним і терпить його тільки в умовах економічної залежності від чоловіка, і тих, хто вважає його звичайним явищем у сімейному житті,

становлять приблизно 51% і 49%. Крім того, встановлено, що поведінка чоловіка визнається насильницькою, тільки якщо мова йде про такі прояви фізичного насильства, як побиття, поштовхи, а сама жінка не реагує на погрози, крики, образи. У разі психологічного та/або економічного тиску жінки не визнають себе жертвами насильства: заборона на роботу, постійні приниження (включаючи випадки, коли всі стосунки чоловіка з дружиною зводяться до наказів у вигляді образ) тощо.

Таким чином, на формування віктимної поведінки у жінок впливає сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів: індивідуально-психологічні особливості жінки, відносини в шлюбі, життєвий досвід, соціокультурні та соціально-економічні чинники. У рамках нашого дослідження ми використовуємо індивідуально-психологічний та віктимологічний підходи, звертаючи увагу на вплив індивідуальних особливостей жінок на виникнення та динаміку феномену подружнього насильства.

Комплексне дослідження особистості жінок, які стали жертвами насильства, ґрунтувалося на концепції розуміння людських компонентів як неподільної біологічної та соціальної унікальної одиниці, що складається з різнорівневих властивостей і підпорядковується системним принципам субординації. Для реалізації дослідження ми використовували комплекс психодіагностичних методик, що дозволяють визначити приналежність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і рівень суб'єктивного самопорівняння та рівень декларативності (методика ДМВ). Це дозволить нам визначити типи жінок, які на основі виявлених дратових тенденцій та їх поєднань, а також залежно від особистісних і психологічних якостей погрожують стати жертвами (бути) гендерного насильства під впливом зовнішніх факторів (життєва історія).

2.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей гендерного насильства щодо жінок в сім'ї

В результаті першого етапу дослідження психологічних характеристик жінок-жертв гендерного насильства ми отримали дані, які виявили провідні тенденції, характерні для дослідження, і на їх основі були віднесені до певної особистості.

Таблиця 2.4

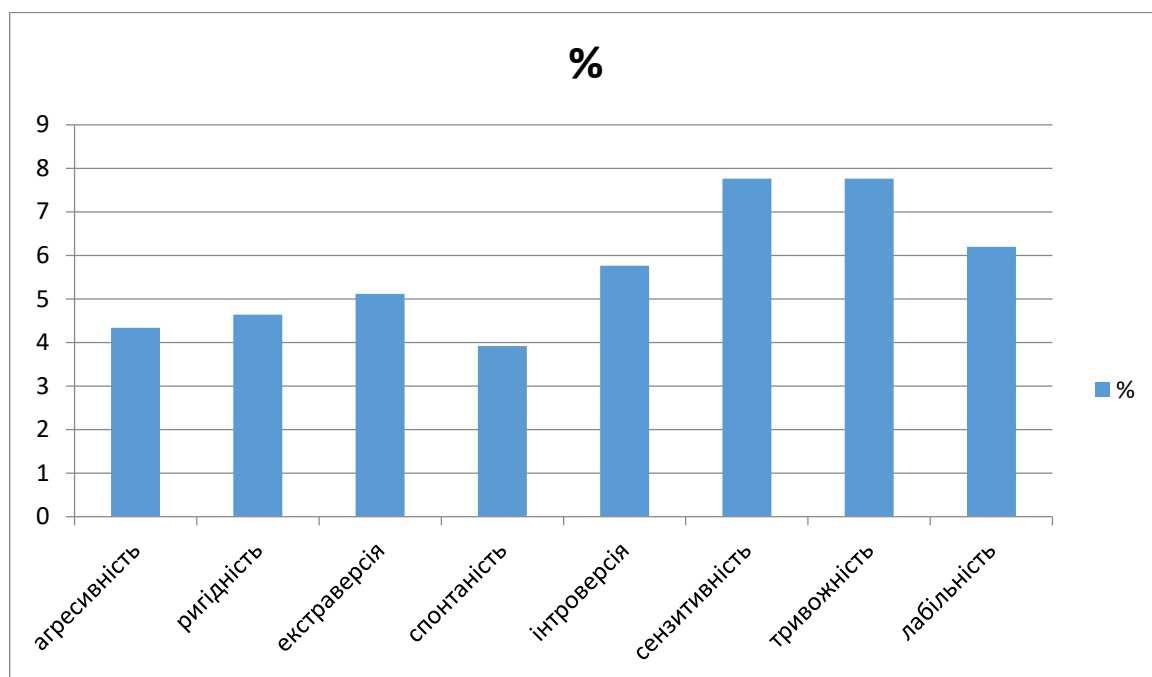
Індикатори індивідуальних типологічних властивостей

Індивідуально-типологічні властивості	Норма %	Акцент %	Дез. %
Тривожність	0	40	60
Мензитивність	0	44	56
Лабільність	12	64	24
Інтроверсія	28	60	12
Екстраверсія	44	36	20
Ригідність	44	48	8
Агресивність	44	56	0
спонтаність	60	40	0

Як видно з таблиці 2.4, найбільш виражені типологічні властивості, характерні для переважної більшості респондентів, визначаються координатами тривоги, чутливості і лабільності.

Акцент окремих типологічних властивостей тривожний (7.76–1.4) і чутливий (7.76–1.6) характерний для всіх досліджуваних в більшій або меншій мірі (100%). При цьому ідентифіковані індивідуальні варіації багато в чому впливають тільки на глибину акцентуації: тривожність (40% на рівні акцентуації, 60% на рівні дезадаптації), інтенсивність (44% на рівні акцентуації, 56% на рівні дезадаптації). У більшості досліджень показники координат

лабільності також досить помітні (64% на рівні акцентуації, 24% на рівні дезорієнтації).

Рис. 2.2. Індекс типологічних властивостей

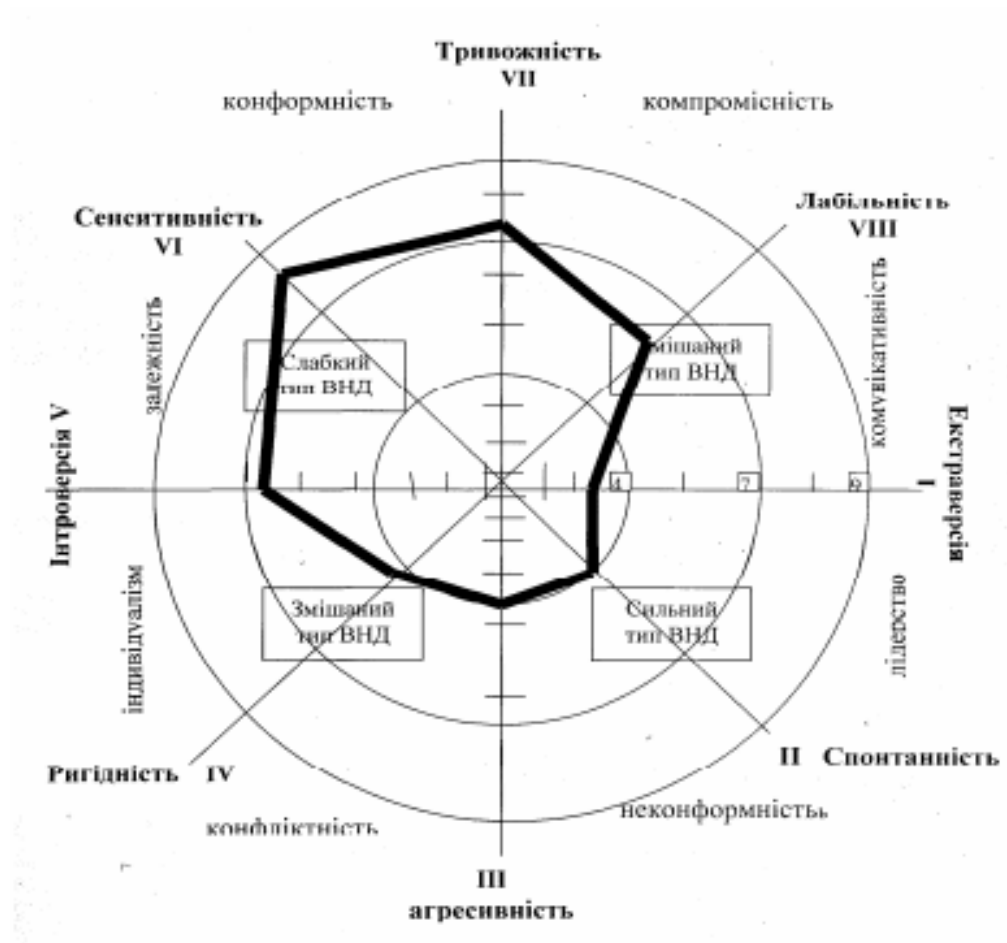
У переважній більшості опитаних (72%) показники за шкалою інтроверсії перевищують норму (60% на рівні акцентуації, 12% на рівні адаптації). Поєднання інтроверсії, тривожності і цензурних факторів формує типологічний «слабкий» (гіпостенічний) конституційний тип.

Досить високі показники за лабораторною шкалою, а також показники за екстра-нормативною шкалою екстраверсії (5.12–2.5) утворюють змішаний конституційний тип відносно чистої гіпостенічності.

На основі переважання показників за координатами екстраверсії-інтроверсії ми визначили дві кваліфікаційні групи досліджуваних.

Більшість дослідників, які страждають від гендерного насильства (52%), з динамікою нервових процесів, що містять, характеризуються емоційно динамічною та індивідуально особистісною схемою зі слабкою формою високої нервової активності. Провідні типологічні тенденції, характерні для цих суб'єктів (61,5% на рівні акцентуації, 38,5% на рівні адаптації), інтенсивність

(46,2% на рівні акцентуації, 53,8% на рівні деаптації) та інтровертність (норма 7,7%, на рівні акцентуації 69,2% та на рівні деаптації)

Рис. 2.3. Узагальнений індивідуальний профіль навчальної групи I

На інтровертній основі виправдана соціальна пасивність, виражена зниженою зовнішньою реакцією, недостатньою спільністю, ненавистю, сором'язливістю і в той же час тенденцією до інтроспекції, високою рефлексивністю. При високих показниках і відсутності компенсації через протилежну тенденцію екстраверсії проявляється близькість і достовірність (23,1%).

Від високих показників на шкалах інтроверсії та інтенсивності виводиться залежний стиль взаємодії з навколишнім середовищем, який характеризується такими ознаками, як чутливість, травми, приниження, слізний опір. недовіра до себе, схильність до самопожертви, самопожертви,

необхідність опіки, песимізму. Поєднання високої тривожності і чуттєвості показує, що суб'єкти характеризуються конформністю, конформністю як стиль поведінки, заснований на невпевненості в собі, силі, надмірній орієнтації на загальноприйнятій нормі поведінки. Показники поза нормою за лабораторною шкалою (акцентуація – 69,2%, адаптація – 7,7%) додають досліджуваним нестабільність мотивації, високу емоційність, відхилення настрою від переважання зниженого фону, суму.

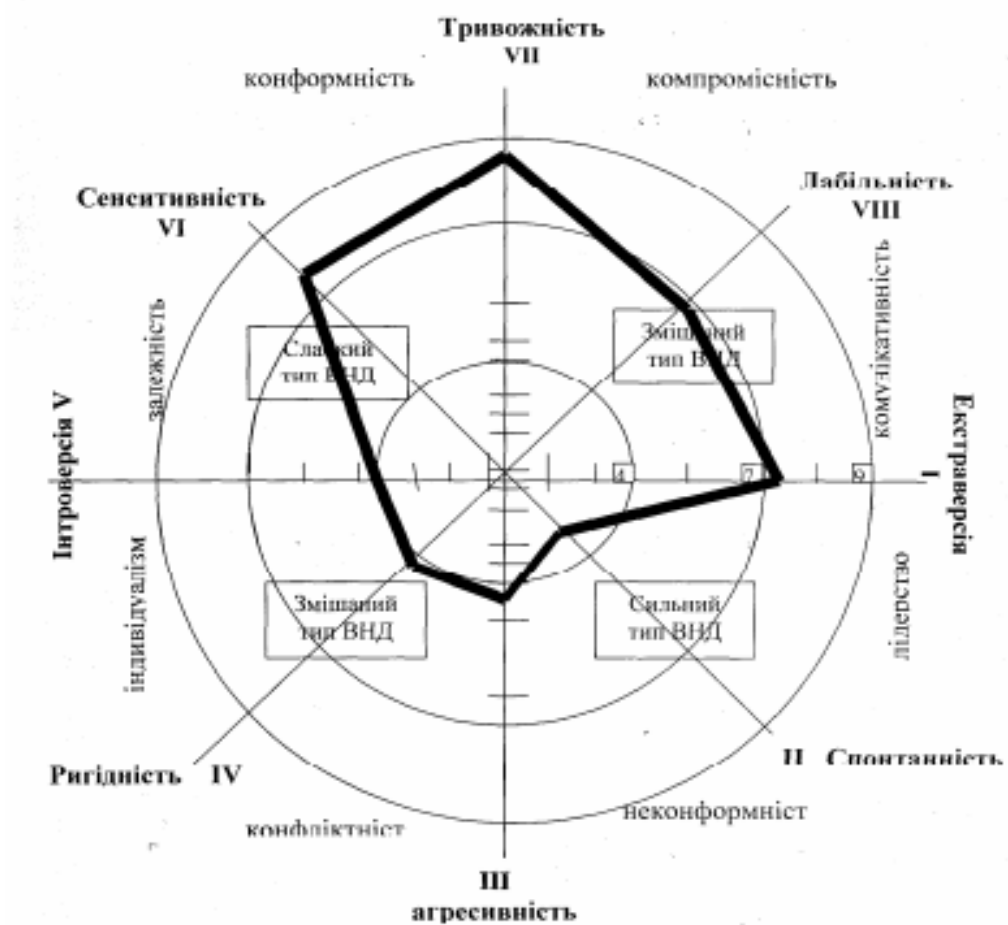
Показники на координатах агресивності (на рівні дослідженої акцентуації 30,8%) і спонтанності (на рівні акцентуації 46,2%) формують певну психологічну компенсацію полярних властивостей тривоги і інтенсивності в стресових ситуаціях і вказують на наявність внутрішнього конфлікту.

Жорсткість, що перевищує норму (акцент – 30,8%), відображає поповнення балансу, стресостійкість. При високих показниках на рівні дезорієнтації і відсутності компенсації шкала вказує на жорсткість суб'єктивності, інерцію установок, посидючість і збереження підозри.

Так, при вивченні основної вибірки з 60 опитаних жінок, які постраждали від домашнього насильства – зросла стурбованість з приводу «слабкий» тип, висока чутливість до впливу навколишнього середовища, чутливість, виражена залежність сфери мотивації від відносин з іншими важливими, необхідність глибокого і стабільного спілкування і захисту від сильної людини, невпевненості в собі, пасивності, інерції в прийнятті рішень, песимізму.

Друга група включає контрольну групу з 40 жінок, які ніколи не відчували домашнього насильства. Респонденти на основі змішаного типу нейронної активності з високою відповіддю мають переважну толерантність до нейронних процесів (48%). Провідні типологічні тенденції, характерні для цього дослідника, визначаються координатами екстраверсії (58,3% на рівні акцентуації, 41,7% на рівні дезорієнтації), тривожності (16,7% на рівні акцентуації, 83,3% на рівні дезорієнтації), лабораторності (58,3% на рівні акцентуації, 41,7% на рівні).

Високі показники за лабораторною шкалою (6.20–1.4) відображають мотиваційну нестабільність, емоційну нестійкість, прояв поведінки, схильність до надмірно сильної реакції на стрес, істеричні симптоми. А разом з високими показниками – співвідношенням за шкалою екстраверсії (5.12–2.5), необхідністю розпізнавання, певним шаром у спілкуванні, формується комунікативний стиль міжособистісної поведінки, який виглядає як обвинувальна реакція в художньо-проблемних ситуаціях.

Рис. 2.4. Узагальнений профіль особистості досліджуваних II групи

Виражена тривога в поєднанні з емоційною нестабільністю формує тенденцію до стилю компромісу міжособистісної поведінки, коли людина прагне до самоствердження, але уникає конфліктів з еталонною групою.

Як зазначалося вище, провідний інтенсивний тренд характерний для всіх досліджуваних зразків. Показники за цією шкалою також високі серед

респондентів другої кваліфікаційної групи (41,7% на рівні акцентуації та 58,3% на рівні непопулярності).

Висока чутливість в поєднанні з властивостями змішаного лабільного типу дає поведінку контрольної групи при дослідженні декількох різних кольорів, ніж в першій групі: чутливість тут більш виразна, образлива, дратівлива.

Ті, хто належить як до першої, так і до другої груп досліджень, характеризуються конформним стилем міжособистісної поведінки, тобто недовірою, надмірною орієнтацією на загальноприйняті норми поведінки. Можна припустити, що завдяки другій групі демонстративності, характерній для респондентів, переважає їх зовнішній (публічний) комфорт – демонстративне підкорення нав'язаній групі, гідне схвалення або з метою уникнення неправдивої згоди з нею.

У деяких респондентів поряд з надмірною тривогою і цензурою полярні тенденції (антитіла) мають агресивність (75% на рівні середнього акценту) і спонтанність (33,3% на рівні середнього акценту), що свідчить про певну компенсацію провідних тенденцій в стресових умовах. При цьому агресивність і імпульсивність можна розцінювати як тривожність на рівні поведінки.

Типологічні властивості жорсткості в тій чи іншій мірі компенсують дисбаланс, надають стресу більшу стабільність при незначному виході показників вище норми (акцентуація – 66,7%). При цьому при високих показниках на протилежних вагах лабораторна жорсткість (на рівні нестабільності 8,3% жінок) свідчить про наявність внутрішнього конфлікту, характерного для істерії (таблиця 2.4).

Так, в результаті аналізу даних, отриманих за допомогою індивідуальної та типологічної анкети ІТО, ми могли виділити два типи жінок, найбільш постраждалих від гендерного насильства в результаті взаємодії з зовнішніми факторами, це найбільш чутливі (сенсивно-інтравертні) і тривожні та лабораторні екстравертні типи.

Застосування методики «Інтерперсональна діагностика» Т. Лірі в модифікації Л.М. Собчик дозволило отримати дані про комунікативні пристрої, характерні для респондентів різних груп кваліфікації. Також суб'єктивне і декларативне «Я» – дослідження їх внутрішньосвідомої когерентності шляхом порівняння результатів образливої самооцінки.

Таблиця 2.5

Характеристика типів жінок – жертв насильства

	1 група	2 група
Провідні тенденції	Інтроверсія, тривожність, сензитивність	Екстраверсія, лабільність, тривожність, сензитивність
Тип реагування	Гіпостенічний	Змішаний лабільний з переважанням гіпостенічних тенденцій
Мотиваційна направленість	Уникнення неуспіху, стримування егоїстичних тенденцій.	Направленість на емоційну залученість, спілкування
Емоційний фон	Висока тривожність, надмірна чутливість, ранимість, емоційна невірноваженість, схильність до самозвинувачення.	Висока тривожність, надмірна чутливість, емоційна невірноваженість. В ситуації стресу схильність до драматизації ситуації, можливі істеричні прояви.
Стиль спілкування	Комформний залежний: виражена потреба в прихильності, захисті, втеча від конфлікту, поступливість	Конформний, компромісний
Тип сприйняття	Художній, нагляднообразний.	Художній, наглядно - образний.

Проведено аналіз результатів досліджень першої групи кваліфікації методом ДМВ. В результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що в самооцінці відповідного іміджу «Я» переважають респонденти першої групи конформних, залежних тенденцій. Як видно з таб. 2.5 середній показник за

фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність ($G = 5,2 / V = - 6,6$).

Таблиця 2.6

Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (І група)

	Σ	X	S
Дружелюбність (G)	129,8	5,2	9,3
Домінування (V)	-164	-6,6	6,4

Як видно з таб. 2.6 середній показник за фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність ($G = 5,2 / V = - 6,6$). При цьому спостерігаються значні індивідуальні варіації – стандартне відхилення середнього індексу дружелюбності групи складає $\pm 9,3$ бали, індексу домінантності становить $\pm 6,4$ бали, що вказує на наявність конфліктних тенденцій, певну неоднозначність і неузгодженість актуального «Я» у частини респондентів.

Таблиця 2.7

Показники актуального образу «Я» (І група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації осіб	Акцентуації %
1. владно лідерський	0	0
2. незалежно-домінуючий	0	0
3. прямолінійно-агресивний	2	15,4
4. недовірливо-скептичний	6	46,2
5. покірливо-сормязливий	16	100
6. залежно-слухняний	8	61,5
7. співпрац.-конвенційний	10	76,9
8. відповід.-великодушний	10	76,9

Як бачимо з таб. 2.7 характерною для більшості досліджуваних є виражена акцентуація 5, 6, 7, 8 октантів, які характеризуються поширеністю конформних тенденцій: легкість, дифузність і конформність (V і VI), схильність до компромісу, злагожденість і відповідальність у контакті з людьми навколо (VII і VIII). Акцентуація В октанті в більшій чи меншій мірі характерна для всіх респондентів цієї групи (12,5 – 1,8), при цьому виявлені індивідуальні варіації впливають тільки на глибину акцентуації (висока 46,2%, вивчені 53,8%). Високі бали У октанті говорять про обмежуючий і стримуючий тип міжособистісних відносин, пасивність, дифузю, впевненість у собі, надмірну самоізоляцію, домінування мотивації до запобігання невдач і відсталості стимулювання досягнень.

Рис. 2.5. Діаграма Оцінки актуального «Я»

7 октантів також є традиційним типом міжособистісних відносин, характерними для емоційних і нестабільних (часто вимушених) обличь, що демонструють солідарність з високим рівнем тривоги і низьким рівнем агресії (на 76,9% респондентів рівень акцентуації - 9,8–2,6).

Посилена реакція на вплив навколишнього середовища властива саме їм; прагнення відповідати очікуванням групи; залежність самооцінки від інших

важливих думок; елементи відображення і піднесення; деяка кількість поверхів інтересів. Акцентуація 6 октантів (9.3–2.6) відображає залежність відносин. Висока тривога, підвищена чутливість до впливу навколишнього середовища властиві людям такого роду; залежність мотиваційної спрямованості від відносин з оточуючими, думки оточуючих людей. Для них першорядна потреба в вірності і теплій взаємодії. Низька самооцінка сама по собі викликає недовіру, а підвищена вразливість, чутливість, самокритичність, страх перед невдачами як основа мотиваційної орієнтації демонструє конформність поведінки.

Високі бали визначаються 8 октантами (11,4–3,2), що свідчить про відповідальну і щедрю форму міжособистісних відносин досліджуваних осіб із зазначенням необхідності дотримання соціальних норм поведінки, схильності до ідеалізації міжособистісних відносин; виражена емоційність у визначенні почуттів, які можуть мати більш гармонійний характер, ніж задекларовані; піднесення на вираження вірувань; жертвовність, милосердя, спілкування; потреба любові до оточуючих людей, віртуозність. Суперечлива картина спостерігається після 8 і 4 октантів. Значення 4 октантів при найбільших індивідуальних варіаціях становило 8,1 балів (3.8).

Так, частина опитаних (46,2%) (3,8% на рівні акцентуації, 15,4% на рівні патології) схильність до ізоляції, ізоляції, незадоволеності позицією в групі, підозрливості, схильність до створення суворих і особливо цінних переконань, підвищена ворожість до оточуючих людей, особисті характеристики 4 октантів по суті протилежні до даних, які виявлені за 8 октантами, які відомі також результатами, отриманими на 3 октантах бази для внутрішнього конфлікту депресивного опонента. У невеликій частині досліджені (на рівні акцентуації) показники, що вказують на тип прямих і агресивних відносин, характерною для яких є жорсткість установок, визначаються спонтанні рухи; зміцнення почуття справедливості і впевненості в правильності в умовах емоційного інтересу; посилена образа і ворожість у разі протидії або критики їх імені; Показники, отримані респондентами на 7 октантів, відповідають стандартам. Як і очікувалося, респонденти отримали низькі бали на 1 і 2 октанти. Наприклад, 1

октант – лідерство влади отримали 5,6–2,1 види міжособистісної взаємодії. Незалежні – домінуючі 2 октанти – отримали лише 3,5 бали при стандартному відхиленні 2,1. Отже, в результаті аналізу отриманих ДМО даних ми прийшли до висновку, що відповідний імідж респондентів першої групи «Я» багато в чому характерна для найбільш чутливих інтроспективних осіб і безперервно несміливо відповідає типу міжособистісних відносин, основою яких є слабкий тип ВВП. Звичайні і відповідальні і отруйні форми спілкування відповідають властивостям неспокійності, емоційної толерантності і потребують дотримання соціальних норм, визначених вивченою технікою.

Аналіз результатів досліджень групи контролю методом ДМВ. В результаті проведеного дослідження ми виявили, що самооцінка відповідного іміджу «Я» респондентів другої групи більш суперечлива, ніж у дослідників першої групи.

Таблиця 2.8

Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (II група)

	Σ	X	S
Дружелюбність (G)	27,3	1,1	8,6
Домінування (V)	-45,6	-1,8	8,2

Середні показники за факторами дружелюбності (1,1) і домінантності (-1,8) мають великі індивідуальні варіації. Так, за фактором G стандартне відхилення складає $\pm 8,6$, за фактором V – $\pm 8,2$, що може бути свідченням яскраво виражених внутрішнього конфлікту у досліджуваних або неоднорідністю показників у кожного респондента групи.

Таблиця 2.9

Показники актуального «Я» - образа (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Акцентуації осіб	Акцентуації %
1. владно лідерський	9	75
2. незалежно-домінуючий	1	8,3

3. прямолінійно-агресивний	4	33,3
4. недовірливо-скептичний	7	58,3
5. покірливо-сормязливий	11	91,7
6. залежно-слухняний	6	50
7. співпрац.-конвенційний	6	50
8. відповід.-великодушн	9	75

Як зазначено вище (таб. 2.9 і рис. 2.6.) результати дослідження контрольної групи були неоднозначними. Характеристика більшості дослідників виражається в акцентуації на контрастних октантах діаметром 1 і 5, 4 і 8 і 3 і 7, що демонструє існування очевидного внутрішнього конфлікту. Йдеться про екстравертних осіб з вираженими моральними і тривожними властивостями. Бали за межами стандартного діапазону 5 октантів (11 – 2,1) характерні для всіх респондентів контрольної групи (91,7%), що свідчить про боязкий тип міжособистісних відносин. Дослідники оцінили себе як людей, занадто впізнаваних, ображених, розсудливих, схильних до компромісу.

Крім того, високі показники 1 октанта показують високий рівень насильства, активності, схильність до імпульсивних актів і необдуманих реакцій при максимальних індивідуальних варіаціях 9,4 (стандартне відхилення 3,7). Таке протиріччя відображає спокій нервових процесів, характерний для значної частини респондентів (66,7%), емоційну рівновагу при декларуванні виражених тривожних імпульсивних і агресивних проявів на рівні поведінки. Невдоволення наступальним положенням в сім'ї компенсується надмірним проявом незалежності і самостійності, а в спілкуванні з оточуючими людьми соціальною активністю, надмірною дружбою і спільністю. Така поведінка характерна для активних жертв – «провокаторів». У невеликій частині жінок (16,7%) показник 1 октанта перевищує точку на 5 октантів, що відображає виражене акцентування, як владна і лідерська комунікація, яка характеризується оптимізмом, домінуючим процесом, незалежністю. Складне і суперечливе представлення на октантах 4 і 8.

Рис. 2.6. Діаграма Оцінки актуального «Я»

Таким чином, значення 8 октантів становило 10 балів (3 при стандартному відхиленні), тобто більшість досліджуваних (75% актів) вважають себе доброзичливими і щедрими, здатними до співпраці, гнучкими в комунікаціях і пропонованих інтересах для інших.

При цьому значення 4 октантів (8,5–3,3) представляється надмірно високим, таким чином, частина жінок висловлює незадоволення позицією в групі, підозрілістю, надмірною чутливістю до критики, зауваженнями; недовіра, що веде до конфліктів. Можна припустити, що прояв поміченої доброти (8 октантів) (в більшості випадків) є недовірливим зміщенням форми до людей і підозр на підсвідомому рівні. І він свідомий – як хитрий і хитрий. 3 (7.9. 2.5) і 7 (7.9. 3) конфліктні тенденції традиційного стилю спілкування, прямі і агресивні і співпрацюють з октантами.

Посилене почуття справедливості, проявлене на рівні наполегливості, прагматизму, поведінка приховує високу тривогу і залежність, необхідність приналежності до групи і прихований страх про невідповідність своїм очікуванням, бажання бути «добрим» на думку оточуючих людей. Лідерам (6

октантів) у половині респондентів потрібне чесне і тепле спілкування з оточуючими людьми, надмірно комфортна і нестабільна самооцінка в залежності від думки оточуючих. Як і очікувалося, мінімальні значення визначаються 2 октантами (5,3-2,6), що підтверджує повну відсутність у дослідників егоцентричних тенденцій.

Отже, в результаті аналізу отриманих методикою ДМВ даних ми дійшли висновку, що відповідне зображення «Я» респондентів контрольної групи об'єднує кардинально протилежні форми міжособистісних відносин, характерні для емоційно лабораторних екстравертних осіб з елементами прояву тривоги, в основі якої лежить окрема закономірність.

Проаналізувавши результати дослідження, можемо констатувати, що між двома групами досліджуваних жінок, головна відмінність між якими полягала в наявності або відсутності гендерного насильства по відношенню до них, відмінностей у віці і соціальному становищі в двох групах, не встановлено. Отже, жертвами гендерного насильства стають жінки з найрізноманітніших верств населення, незалежно від свого соціального статусу.

Ситуація насильства в сім'ї значною мірою сприяє підвищенню особистісної тривожності у жінки. Рівень реактивної тривожності, почуття відповідальності та увага до мотивів діяльності не залежать від того, відчуває жінка насильство чи ні. Ситуація гендерного насильства значною мірою сприяє виникненню депресивного стану у жінки. Жінки, які піддаються гендерному насильству, значно меншою мірою відчувають, що можуть впливати на значущі події в їхньому житті, ніж жінки, які живуть у шлюбі щасливо. У жінок, які зазнають насильства, на момент обстеження загалом переважає астеничний настрій. Для жінок, які зазнають насильства, мотивація схвалення досить істотно впливає на якість взаємин з іншими людьми взагалі і зі своїм супутником життя зокрема, ніж у жінок, які не страждають від насильства.

Жінки, які зазнають насильства, мають недостатній самоконтроль, вони не здатні триматися прийнятої лінії поведінки, залежать від зовнішніх обставин і оцінок. Для жінок, які зазнавали насильства, більшою мірою характерні:

внутрішня конфліктність уявлень про себе, ранимість і вразливість, сором'язливість, невпевненість у своїх силах, мовчазність, схильність все ускладнювати, заклопотаність, песимістичність у сприйнятті дійсності, занепокоєння про майбутнє, очікування невдач, млявість і надмірна чопорність.

Таким чином, жінки, які зазнають гендерного насильства: це жінки різного соціального становища, різного віку, також це жінки з підвищеним рівнем особистої тривожності, схильні до депресивного стану, з інтернальним локусом суб'єктивного контролю, що мають такі особистісні характеристики, як астенізація, високий рівень мотивації схвалення, невпевнені в собі.

За допомогою Індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) ми виявили провідні індивідуально-психологічні властивості досліджуваних, за якими виділили два типи жінок – жертв насильства і віднесли їх до різних кваліфікаційних груп. Основою поділу на типи стало переважання в структурі особистості екстраверсії (соціальної активності) або інтроверсії (соціальної пасивності). Жінкам, які увійшли до першої групи притаманний індивідуальноособистісний патерн, що має в основі слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування.

Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність, сензитивність та інтровертованість. Їм властивий залежний конформний стиль взаємодії з оточуючими.

Результати ДМО вказують на характерне для цього типу жінок поєднання покірливо-сором'язливого, конвенційного та альтруїстичного стилів спілкування. На основі аналізу виділених провідних тенденцій і їх комбінацій, а також суб'єктивної самооцінки, ми виявили, що жінкам даного типу притаманні висока чутливість до зовнішніх впливів, тривожність, вразливість, виражена залежність мотивації від взаємовідносин з близькими людьми. Властиві їм песимізм і невпевненість в собі робить жінок цього типу надзвичайно залежними в міжособистісних стосунках. Вони болісно реагують на неухважність і грубість, схильні до сліз і реакцій відчаю при невдачах, надто серйозно ставляться до критики реагують на неї надмірною самокритикою і

почуттям провини. Для них характерна емоційна неврівноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу.

Наявність діаметрально протилежних тенденцій в структурі особистості і внутрішньоособистісна неузгодженість свідчить про значну емоційну напруженість і наявність внутрішнього конфлікту. Будучи емоційно, а часто, і матеріально залежними від партнера, жінки змушені підкорятись обставинам придушуючи своє прагнення до самореалізації і власну агресію (протиставлення 1 і 5, та 2 і 6 октантів за ДМВ).

В ситуації конфлікту легко ображаються, страждають. Захищаючись схильні до вербальної агресії. Постійні образи з боку близької людини (чоловіка, а в дитинстві батька) породжують підозріливість до людей і впевненість у їхній недобрих намірах і нещирості, від якої жінки прагнуть позбутися (значне зниження 4 октанту по ДМВ), виявляючи оточуючим людям надмірну приязність і поступливість. В ідеальному образі бажають позбутися залежності і приниженості і стати впевненими в собі, самодостатніми, здатними до активної самореалізації і домінування.

До другої групи увійшли досліджувані емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн яких базується на основі змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим жінкам екстраверсія, тривожність і лабільність. Стиль взаємодії з оточуючими конформний компромісний. За результатами ДМО для жінок цього типу характерне сполучення як взаємодоповнюючих, так і діаметрально протилежних стилів спілкування. На основі аналізу провідних тенденцій, стилю спілкування та самооцінки досліджуваних ми склали їх психологічний портрет. Отже, жінкам цього типу притаманна активність, зверненість до світу об'єктивних речей, схильність до спілкування з широким колом людей (дещо поверхового).

Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до компромісного стилю взаємодії. Суперечливість мотивації, надмірний артистизм сполучаються з високою тривожністю, потребою у

постійній емоційній залученості, схильністю до надмірно бурхливої реакції на стрес. Звинувачувальна реакція в конфлікті з партнером провокує ще більше насильство. Приязність і демонстрація своєї привабливості оточуючим особливо часто стає приводом для конфлікту в подружжі, в якому чоловік схильний до ревнощів. В актуальному «Я» жінки оцінюють себе як людей поступливих і принижених (5 октант), добрих і відповідальних (8 октант) і в той же час з високим рівнем домагань (1 октант). В ідеалі прагнуть позбутись залежності і стать більш впевненими в собі. Критично ставляться до власної агресивності і прагнуть більш щирих стосунків з оточуючими. Загальними характеристиками для усіх досліджуваних є висока тривожність, надмірна чутливість до впливів оточення і емоційна нестабільність.

Отже, за результатами дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

1. жінки, що найбільш ризикують стати жертвами насильства належать до одного з двох психологічних типів: надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного;

2. притаманні жінкам – жертвам почуття провини, занижена самооцінка, емоційна залежність від кривдника відповідають ознакам «набутої безпорадності» і перешкоджають адекватній оцінці свого становища і виходу з нього;

3. особистість жінок, які страждають від насильства, відзначаються наявністю внутрішнього конфлікту та суперечливості, на основі чого формується характерний варіант дезадаптації. Для них характерні проблеми хворобливого самолюбства, нереалізованої авторитарності і придушеної ворожості;

4. жінки обох типів використовують однакові деструктивні стилі міжособистісної взаємодії (відкритий конфлікт, який не призводить до вирішення проблеми або розриву стосунків), які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінки партнера.

2.4. Соціально-педагогічна та психологічна програма щодо формування ненасильницьких моделей поведінки серед молоді

З метою профілактики насильства та надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій психологи:

- аналізують соціально-психологічний клімат в освітньому закладі в цілому і окремих класах (групах), дають рекомендації щодо його поліпшення та сприяють класним керівникам, іншим співробітникам освітнього закладу, учням та батькам в його поліпшенні;

- розпізнають в учнів і працівників закладу освіти проблеми в міжособистісному спілкуванні, адаптації до колективу, передумови до насильницької поведінки або віктимізації і надають їм своєчасну соціально-психологічну допомогу;

- здійснюють систематичне спостереження за учнями з особливими освітніми потребами, особливостями розвитку та поведінки і іншими учнями, у яких більш високий ризик стати жертвою насильства і дискримінації, а також за учнями, що знаходяться на внутрішкільному обліку через порушення дисципліни або вчинення актів насильства; надають їм, їхнім батькам і класним керівникам необхідну консультативну допомогу;

- консультують педагогів, інших співробітників освітньої установи, учнів і їх батьків з питань запобігання агресивної поведінки, вирішення конфліктних ситуацій та надають необхідну психологічну та соціальну допомогу;

- проводять з працівниками освітнього закладу, учнями та їх батьками спеціальні заняття і тренінги з розвитку навичок спілкування, вирішення конфліктів, керування емоціями і подолання стресових ситуацій;

- беруть участь в розборі випадків насильства, оцінюють психологічний стан жертви, кривдника і свідків, і надають їм необхідну соціально-психологічну допомогу; у разі наявності показань рекомендують звернутися за професійною психологічною і соціальною допомогою та реабілітацією до відповідних установ;

- взаємодіють з фахівцями соціальних служб, центрів соціальної допомоги сім'ї та дітям, реабілітаційних центрів, медичних служб для надання допомоги постраждалим від насильства та іншим учасникам конфліктних ситуацій.

Метою Програми є ознайомлення з поняттям, видами та причинами насильства щодо жінок та формування у молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства у сучасному світі.

Завдання Програми:

- усвідомити факти насильства щодо себе та інших;
- сформувати небайдуже відношення до проблем жорстокості та насильства;
- сформувати вміння не боятися говорити про проблему насилля;
- виявлення тих, які можуть стати потенційними жертвами насильницьких дій.
- підвищення рівня обізнаності щодо поведінкових та психологічних наслідків насильства;
- посилити та розвинути навички емпатії, довірливої міжособистісної комунікації та створення простору безпечного спілкування для людей, які постраждали від жорстокого поводження;
- відпрацювати методiku поширення інформації з питань попередження насильства.

Під час проведення освітніх занять необхідно створити психологічно комфортну і безпечну атмосферу, щоб зміст обговорень, висловлювань ставав особистісно прийнятним, ціннісним для кожного з учасників. Це досягається шляхом використання таких методів навчання, за яких педагог виступає в ролі модератора і, не пропонуючи готових рішень та оцінювання, спонукає учнів до самостійного визначення свого ставлення до різних життєвих ситуацій і вибудовування моделі поведінки.

Для проведення планомірної та систематичної роботи щодо ознайомлення здобувачів освіти зі своїми правами, для уникнення ситуацій їх порушення, для можливості захисту, відновлення порушених прав, поваги прав інших людей, сприяння формуванню високого рівня правової культури рекомендуємо використовувати такі інноваційні заходи з орієнтовною тематикою:

- Тренінги, заняття з елементами тренінгу – це особлива інтерактивна форма навчання, під час якої людина максимально оволодіває новими знаннями, отримує нові навички, переглядає власні цінності та пріоритети, коригує, удосконалює та розвиває певні якості та властивості своєї особистості, обирає для себе такі форми та методи поведінки, які відповідають саме її ситуації та індивідуальності, за темами: «Стоп жорсткому поводженню з дітьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Торгівля людьми – як уберегтися від небезпеки», «Захисти дітей від насильства та жорсткого поводження», «Попередження насильства в сім'ї», «Відкрите та ефективне спілкування. Попередження жорсткого поводження та насильства в сім'ї та молодіжному середовищі».

- Форум-театри – це методика інтерактивної роботи, направлена на вирішення соціальних проблем, коли глядач перетворюється з пасивного на активного співучасника всього, що відбувається, за темами: «Стоп насиллю в сім'ї», «Я – підліток».

- Мозковий штурм, брейн-стормінг – це один із найпопулярніших методів навчання і групової роботи, метод висування творчих ідей у процесі розв'язування проблеми, сеанси якого стимулюють творче мислення, за темами: «Зупинка під назвою життя», «Обережно! Небезпека у соціальних мережах».

- Робота в малих групах дає змогу учням набути навичок, необхідних для спілкування та співпраці. Вона стимулює роботу в команді. Ідеї, вироблені в групі, допомагають учасникам бути корисним одне одному. Висловлювання думок допомагає їм відчутти особисті можливості та зміцнити їх, за темами: «Гендерна політика. Рівні права, рівні можливості», «Батьківське щастя: виховання без насильства», «Насильство та його види».

- Печа-куча – це методологія презентації коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю, на неформальних конференціях, за темами: «Насильство в сім'ї. Гендерне насильство», «Безконфліктне спілкування з однокласниками».

- Аналіз правових ситуацій – форма роботи, спрямована на традиційне розв'язування задач за заданою проблемою, за темами: «Вчимося протидіяти насиллю», «Скажемо «ні» насильству в шкільному колективі», «Підвищення рівня обізнаності населення щодо сімейного насилля. Нетерпиме ставлення до насильства».

- Дискусії, дискусійні платформи – це форми колективного обговорення, мета яких виявити істину або знайти правильний розв'язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, озвучуються протилежні думки, а емоційно інтелектуальний стимул підштовхує до активного мислення, за темами: «Гендерна нерівність та протидія насильству», «Насильство над жінкою в світовій класиці», «Світ без насильства».

- Дебати – чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми: «Я проти насильства», «Що я знаю про насильство?».

- Рольові ігри – розігрування правової ситуації у ролях. Мета розігрування правової ситуації, за ролями – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри. Ігри за темами: «Як не стати жертвою насильства», «Батьківське щастя: виховання без насильства» та ін.

- Відеолекторії – одна з нових форм роботи, що являє собою перегляд та створення фільмів, відеороликів та соціальної реклами, за тематикою: «Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права людини та правозахисну діяльність в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність» «Відповідальне батьківство», «Мій дім – моя

фортеця», «Яку поведінку вважати насильницькою?», «Домашнє насильство - це як?».

- Методичні брифінги – короткі публічні виступи, на яких учасники певних подій або заходів надають інформацію про поточний перебіг справ, позиції сторін, повідомляють раніше невідомі деталі та відповідають на питання.

- Круглі столи, семінарські заняття, конференції, за темами: «Обери життя без насильства і агресії» «Робота «Гарячої лінії» з питань протидії насильства».

- Соціальні диктанти з творчими завданнями – унікальні заходи, призначення яких дослідити рівень правової грамотності учасників.

- Сімейні журнали про права людини та дитини, на шпальтах яких розміщуються матеріали, які б сприяли зміні стереотипів ставлення до дитини у сім'ї, вирішенню питань про узгодження стосунків між дорослими та дітьми в їх русі до демократичних засад мислення та поведінки.

- Оформлення тематичних полиць, щодо попередження насильства в сім'ї та заходів протидії торгівлі людьми, за темами: «Як допомогти, коли тебе про це не просять», «Як володіти собою», «Поради з безпечної поведінки», «Якщо ти зіткнувся з ситуацією насильства», «День проти насильства», «Права дитини», «Інформаційний вплив на молодь», «День проти насильства», «Як долати конфлікти», «Заповіді успішних батьків».

- Організація консультативних пунктів, де всі учасники освітнього процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, юриста, де можна провести зустрічі з фахівцями, які здійснюють супровід постраждалих від насильства.

Такі колективні форми й методи освітньої роботи охоплюють одночасно велику кількість підлітків та молоді, сприяють створенню позитивного настрою. Напрями діяльності з дітьми з проявами агресивної поведінки: на думку фахівців роботу з дітьми з проявами агресивної поведінки потрібно

спрямовувати на: розвиток соціальної компетенції, емоційного інтелекту; подолання егоцентризму (характерної риси агресорів); розвиток стійкого і виразного інтересу до якого-небудь виду діяльності; виховання волевих рис характеру (уміння доводити справу до кінця, досягати поставленої мети, уміння стримувати себе, зокрема в конфліктній ситуації); перенаправлення енергії на соціальну роботу і культурну творчість (сублімація): конструювання, моделювання, випалювання, різьба по дереву, витинання, вишивання, спорт тощо.

Не слід молоді із вираженою агресивністю доручати керівництво однолітками чи молодшими дітьми – це може спровокувати прояви жорстокості. Так званих агресорів треба вчити аналізувати свої почуття і почуття інших людей, також вчити з розумінням ставитися до індивідуальних відмінностей у різних людей, вчити справлятися з міжособистісними проблемами цивілізованим шляхом. Рекомендації щодо організації роботи з попередження насильства серед неповнолітніх у закладі освіти необхідно розробити план дій з профілактики насильства серед неповнолітніх та запровадити систему постійного відслідковування випадків насильства серед дітей та учнівської молоді, виявлення дітей агресорів.

Фахівці психологічної служби повинні організувати системну профілактичну роботу з дітьми, що мають схильність до насильства. За необхідності залучати до цієї роботи фахівців служби у справах дітей та правоохоронних органів. Важливо не залишати поза увагою батьків таких дітей. Також потрібна робота з класними колективами, яка має плануватися і реалізовуватися згідно із загальною програмою надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги дитині-агресору та дітям, які постраждали від її дій.

Робота психологічної служби закладу освіти з попередження насильства серед дітей та учнівської молоді повинна бути спрямована на: – проведення заходів з профілактики негативних звичок, жорстокої та протиправної поведінки серед неповнолітніх; – здійснення, спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціального інспектування сімей, у яких

батьки схильні до недбалого ставлення до дітей; – створення на базі закладів освіти консультативних пунктів для учнів, батьків та вчителів, де можна отримати консультацію психолога, соціального педагога та юриста; – проведення групових тренінгів та індивідуальної роботи з молоддю у наданні допомоги щодо вирішення особистих проблем; – наповнення змістом з урахуванням останніх досягнень у педагогіці та психології просвітницької роботи (проведення виховних годин); – залучення батьків до профілактичної роботи. Через батьків можна доносити до дітей інформацію про загальні способи попередження ситуацій насильства та наявні форми допомоги, які дитина може отримати на базі закладу освіти.

Це особливо стосується дітей молодшого віку. Не слід дітям із вираженою агресивністю доручати керівництво однолітками чи молодшими дітьми – це може спровокувати прояви жорстокості. Однією з можливих форм роботи, спрямованої на профілактику насильства у закладі освіти, може бути шкільна медіація – вирішення конфліктних ситуацій примиренням сторін через знаходження оптимального варіанта вирішення проблеми, що задовольняє обидві сторони, за взаємного бажання сторін знайти вихід із ситуації.

ВИСНОВКИ

Під терміном насильство проти жінок розуміється будь-яке насильство, що здійснюється за гендерною ознакою, яке тягне за собою або може спричинити фізичну, сексуальну або психологічну шкоду для жінки, заподіяти їй страждання. Сюди включається загроза таких дій, примус або довільне позбавлення її волі, вчинені в суспільному або особистому житті.

Гендер є скрізь, оскільки при соціальній взаємодії людей те, як ми бачимо себе, нашу особистість і нашу свободу, наші права і можливості – все приходить в безпосередній контакт з тим, як інші бачать нас і як вони діють по відношенню до нас.

Гендерне насильство – це широкий термін для позначення будь-якої шкоди, яка завдається проти волі людини; який має негативний вплив на фізичне або психологічне здоров'я, розвиток та ідентичність людини, це результат нерівності гендерної влади, яка експлуатує відмінності між чоловіками і жінками, серед чоловіків і серед жінок. Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що гендерне насильство як міждисциплінарна проблема характеризується як складна, багатоаспектна проблема, з одного боку, що йде своїм корінням в давнину, з іншого – має глобальну стійкість в сучасному світі. Найпоширенішими видами гендерного насильства у світі вважаються зґвалтування, домашнє насильство (або насильство в сім'ї), проституція, секс-торгівля, сексуальні домагання. Існують також приклади гендерного насильства, які пояснюють так званою культурою, традиціями і звичаями, наприклад, ранні або дитячі (часто примусові) шлюби, обрізання жіночих статевих органів, убивство честі. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) окрему увагу звертає на сексуальне насильство щодо жінок з боку інтимного партнера (*intimate partner and sexual violence against women*).

Поняттям «насильство в сім'ї» охоплюється сімейний характер мотивації вчинення протиправних діянь, обумовлених, як правило, умовами спільної

життєдіяльності постраждалої особи та кривдника. Однак у випадку вчинення насильницьких дій дорослою дитиною щодо своїх похилих батька чи матері, якщо вони не проживають разом, але згідно з чинним законодавством є сім'єю, такі дії з точки зору їх правової оцінки також матимуть характер насильства в сім'ї. Основними його проявами є: зґвалтування (зокрема в молодіжних компаніях, на побаченнях); сексуальні домагання на роботі; спонукання до абортів; примус до народження дитини; крайні ревності, заборона спілкування з іншими чоловіками; заборона працювати; торгівля жінками; насильство в сім'ї, яке включає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство.

Правове закріплення розуміння гендерного насильства як виду насильства, що стосується відносин між статями, можна прослідкувати в міжнародно-правових нормативних актах. Насильство в сім'ї, в його різних формах, набуло в Україні таких масштабів і глибини, які загрожують безпеці суспільства і особистості. У кожній шостій сім'ї скоюється насильство, а третина всіх тяжких злочинів відбувається на ґрунті сімейно-побутових конфліктів.

Отже, характерною ознакою гендерного насильства, яка відрізняє цей вид насильства від інших, є статеві ознаки. Насильство на гендерній основі розповсюджене не тільки на рівні сімейних стосунків, але й у публічній обстановці. Поняттям «побутове насильство» охоплюються діяння на ґрунті конфліктних особистих або громадсько-побутових відносин з потерпілим [6, 78]. Це протиправні діяння переважно насильницького характеру: умисне вбивство, умисні тілесні ушкодження різної тяжкості, погроза вчинити вбивство, доведення до самогубства, побиття та мордування, побут, (квартирне) хуліганство, а також інші насильницькі й ненасильницькі злочинні діяння, що виникають на ґрунті побутових конфліктів. Суб'єктами такого насильства є не тільки члени родини, а й інші особи, які пов'язані, як зазначалося вище, громадсько-побутовими відносинами.

Отже, насильство в сім'ї – це окремий вид насильства, пов'язаний шлюбно-сімейною сферою відносин та здійснює руйнівний вплив на безпеку

сім'ї. Крім того, воно здійснює деформуючий вплив на особистість члена сім'ї, проти якого такий вид насильства застосовується.

Під час дослідження визначено біосоціальні і психологічні особливості жінок, які зазнали гендерного насильства в сім'ї, проаналізовано біосоціальний статус жертв насильства в сім'ї; виявлено рівень особистої тривожності жінок, які зазнають насильства; встановлений рівень їх депресивного стану на момент дослідження; визначено рівень суб'єктивного контролю жертв насильства в різних життєвих ситуаціях; охарактеризовані особистісні особливості жінок, які не зазнали гендерного насильства.

В експерименті взяли участь 60 жінок, які постраждали від насильства в сім'ї, у віці від 24 до 45 років, які займають різне соціальне становище та 30 жінок, які ніколи не зазнавали насильства в сім'ї, у віці від 22 до 48 років, також займають різне соціальне становище. Проаналізувавши результати дослідження, можемо констатувати, що між двома групами досліджуваних жінок, головна відмінність між якими полягала в наявності або відсутності гендерного насильства по відношенню до них, відмінностей у віці і соціальному становищі в двох групах, не встановлено. Отже, жертвами гендерного насильства стають жінки з найрізноманітніших верств населення, незалежно від свого соціального статусу.

Для запобігання самого факту сімейного насильства треба змінити менталітет людини, створити умови, за яких будь-яке зневажання прав, у тому числі і сім'ї, неприпустимо і засуджується суспільством. Необхідні програми, спрямовані на підвищення правової грамотності, навчання спілкування в сім'ї, психології поведінки, відходу від конфлікту. Проблему гендерної нерівності вдасться вирішити тільки спільними зусиллями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук Н.В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства: історикоправовий екскурс. *Форум права*. 2008. № 1. С. 18-22. URL: <http://www.nbuu.gov.ua/ejournals/FP/20081/08anvipe.pdf>
2. Аніщук Н.В. Гендерні аспекти проблеми насильства щодо жінок // *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр.* 2007. Вип.30. С. 456-460.
3. Аристова М.В. Компонент насильства в гендерних взаємодіях: соціально-філософський аналіз: автореф. дис.. док. філос. наук. Москва. 2009. 428 с.
4. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : Макаренко, 2014. 360 с.
5. Бойко О.В. Насильство у сім'ї: соціологічний аналіз явища : автореф. дис. ... канд. соц. наук : Харків, 2003. 20 с.
6. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза. – Київ: Логос, 2001. 82 с.
7. Ботнарченко І.А. Насильство в сім'ї: поняття, сутність та причини виникнення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко. С. 37-47.
8. Брутман В.І. Небажана вагітність у жертв сексуального насильства (психологопсихіатричні аспекти проблеми). *Питання психології*. 1995. С.33-40.
9. Бутова С.Н., Янчук О.А. Домашнее насилие в отношении женщин и их жизненные стратегии. *Социология: научно-теоретический журнал*. Белорусский государственный университет. 2010. № 4. С. 99–116.
10. Буруменський М.В. Міжнародне право: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 40 с.
11. Бухтіярова І.Г., Бухтіяров О.А. Особливості генезису гендерного насильства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2020. С. 73-75.

12. Гендерне насильство та протидія йому. URL: http://vyhovnarobota.blogspot.com/2011/03/blogpost_6815.html.

13. Гендерное насилие: учеб. пособие / З. Дадабаева, З. Диноршоева, А. Куватова, С.Касымова. URL: http://www.genderedu.freenet.tj/book_gen_vio.pdf.

14. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.09.01. Київ, 2004. 20 с.

15. Головкін Б. Конфліктні стосунки передумова вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері. Право України. 2001. № 5. С. 45-49.

16. Головкін Б. М. Соціально-психологічний портрет особи сімейно-побутового злочинця. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2001. № 1. С. 189-198.

17. Гонюкова Л. В. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. Гендерна політика міст: історія і сучасність: матер. II Міжнар. наук.практ. конф. Харків, 2013. Вип. 2. С. 33–38.

18. Гумін О. М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29230/1/029_172_177.pdf.

19. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4т. / В. И.Даль. Москва : Рус. яз., 1981. Т.2: 1981. 779 с.

20. Данилова О. Л. Психология восприятия насилия: культурный и гендерный аспекты. Практикум по гендерной психологии. СПб.: Питер, 2003. С. 388-403.

21. Декларація Організації Об'єднаних Націй про викоренення насильства проти жінок, проголошена резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506.

22. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.

23. Домашнє насильство: факти та цифри. Онлайн курс. 2019. URL: <https://nonviolence.edera.com/introfactsstatistics>

24. Євченко С.В. Гендерне насильство (Gender Violence). 2014. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23718/1/%D0%84%D0%B2%D1%87%D0>
25. Забеліна Т.А. Жінка і насильство. Москва : ЕКСМО-Пресс, 1995. 105 с.
26. Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789 «Про попередження насильства в сім'ї». Відомості Верховної Ради України. 2009. №13. Ст.153.
27. Кімелл М. Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альшкіна. К., 2003. 460 с.
28. Клєцина І. С. Гендерна соціалізація : навч. посіб. СПб. : Пітер, 1998. 423 с.
29. Клименкова Т. Насилие как основа культуры патриархатного типа: гендерный подход к проблеме. Права женщин в России и выборы: материалы тренинга. Москва, 2001. С. 18-26.
30. Клєцина И. С. Современное состояние и перспективы исследований гендерных отношений в сфере социологического и психологического знания. Женщина в российском обществе. 2013. № 2. С. 3-13.
31. Козырев Г. И. Проблема насилия в теории, массовом сознании и реальной жизни. Вестник МГУ. Серия. 7. Философия. 2000. № 6. С. 8587.
32. Козырев Н.Н. Семья: социологический и психологический аспекты исследования. Смоленск, 1996. С. 40-41.
33. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Довідник для членів парламенту. Парламентська мережа «Жінки вільні від насильства». 2013. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>
34. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_207.
35. Кормич Л.І. Правові та політичні аспекти утвердження гендерної рівності в сучасній Україні. Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. 2007. Вип. 30. С.21-28.

36. Криворучко С. К. Літературна творчість Сімони де Бовуар: еволюція художніх образів: монографія/Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 428 с.
37. Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Психологічна. 2012. Вип. 2 (2). С. 323-331.
38. Левківський Б. К. Загальні проблеми юрисдикційного захисту осіб, постраждалих від насильства в сім'ї (домашнього насильства). Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С.171-173.
39. Левченко К. Б. Жорстоке поводження з дітьми: визначення понять URL: vozda.ucoz.com/gukovepsih/
40. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї. Одеса, 2007. 162 с.
41. Маєрчик М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між злочином і звичаєм. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15670>
42. Максимов А. А. Теоретические проблемы определения и соотношения гендерного насилия и гендерной дискриминации. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики.* 2012. № 10 (24), ч. 1. С. 119–121.
43. Марценюк Т. Годі терпіти: усе про гендерне насильство проти жінок. Гендер в деталях: вебсайт. URL:https://genderindetail.org.ua/seasontopic/genderne_nasilstvo/goditerpitiuseprogendernenasilstvoprotizhinok134410.html
44. Марценюк Т.О., Хуткий Д.О. Насильство в сучасній українській сім'ї (на прикладі АР Крим). Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна 2012. № 999: Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». С. 154-160.
45. Мельник Т. Насильство щодо жінок / Т.Мельник, Л.Кобилянська. Сучасне гендерне мислення : словник. Київ: К.І.С., 2005. С. 139-141.
46. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. Київ: Логос, 2004. 320 с.

47. Миронюк Т. В. Правове регулювання запобігання гендерному насильству. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 3 (108). С. 121-132.

48. Мірошниченко А. В. Насильство в сім'ї. Правова освіта. Сайт Головного управління юстиції у Кіровоградській області. URL: http://pravovaosvita.ucoz.ua/publ/nasilstvo_v_sim_39_ji/11013

49. Навроцький В.О. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України). За ред. В.О. Навроцький, З.А. Тростюк. Львів, 1997, 127 с.

50. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч. метод. посіб. Для курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Київ, 2012. 246 с.

51. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Т. III. Москва: Мысль, 2001. С. 14.

52. Ноур А.М. Насильства в сім'ї в Україні: стан проблеми, пошук шляхів розв'язання. URL:<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&nS&c36>

53. Оніщенко Н., Томашевська М. Гендерно-правова експертиза як складова правотворчого процесу в Україні. Порівняльно-правові дослідження. 2006. № 1. С. 48-55.

54. Орлов А. В. Психологическое насилие в семье определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. Психолог в детском саду. 2000. № 23. С. 182-187.

55. Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином / Гендер для медій підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей/ за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ : Критика, 2013. С. 152-154.

56. Проблема насильства в українських сім'ях: соціологічне опитування / за ред. С.О. Павлиш. Київ: Друкарський світ, 2010. 52 с.

57. Рівність заради демократії: інформаційний бюлетень з актуальних питань гендерних перетворень в Україні / Київ: Програма розвитку ООН в

Україні, 2006. 15 с. URL: http://gender.org.ua/images/lib/rivnist_zarady_demokratii.pdf

58. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 39 с.

59. Серкин К.Ю. Гендерное неравенство условия возникновения насилия в семье. Матеріали обласної науковопрактичної конференції 4 лютого 2009 року, м. Чернігів. С. 90-93

60. Силласте Г.Г. Гендерная социология: от идеи и дискуссий к научной школе. Гуманитарий Юга России. 2016. Том 19. № 3. С. 15-30.

61. Солодников В. В. Социология социально-дезадаптированной семьи. СПб. Питер: Директ, 2007. 384 с.

62. Словарь гендерных терминов / под ред. А.А. Денисовой. Москва: Информация XXI век, 2002. С. 158.

63. Социологическая энциклопедия: в 2 т. Т.1. Москва: Мысль, 2003. С. 16.

64. Сукмановська Л.М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. Випуск 3. С. 272-281.

65. Теорія держави і права: навчальний посібник. за ред. Шевченко А.Є., Старостюк А.В. Вінниця, ТОВ «НіланЛТД», 2017. 270 с.

66. Токарчук Р.Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности : дисс. канд. юрид. наук. 12.00.08 / Р.Е.Токарчук. Омский гос. унт. унт. Омск, 2008, 178 с.

67. Файзуллаева Э. Вопросы гендерного насилия. URL: <http://www.undp.uz/en/download/index.php>.

68. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. М.: Наука, 1991. 456 с.

69. Фахретдинова А. Б. Факторы, провоцирующие насилие над женщиной в супружеских взаимоотношениях. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Сер.: Социальные науки. 2008. № 1. С. 123-130.

70. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". №2. 2010.* URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10ktnmvs.pdf>

71. Христова Г. О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект / Г.О. Христова. URL : <http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842>

72. Чепульченко Т. О., Гречко Я. В., Залізко А. О. Проблеми гендерної політики в Україні: Правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 4. 2021. С. 77-81.

73. Энциклопедия социальной работы: в 3 т. : пер. с англ. с англ. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 1994. Т. 2. 1994. 498 с.

74. Юнг К. Г. Архетип и символ. М.Ренессанс, 1991. 304 с.

75. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціальнопедагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* URL : dspace.uzhnu.edu.ua/.

76. Як українські чоловіки ставляться до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. *Thedevochki* : вебсайт. URL: <http://thedevochki.com/?s=%D0%AF%D0%BA>

77. Яхязде Е. М. Насильство в сім'ї: міжнародний досвід та сучасні проблеми в Україні. *вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки».* 2013. № 2 (5). С.120-125.

78. Bayard K., Hellerstein J., Neumark D., Troske K. New Evidence on Sex Segregation and Differences in Wages from Matched EmployeeEmployer Data. *Journal of Labor Economics.* 2003. Vol. 21. P. 887–922.

79. Definition and scope of the problem. Violence against women. Всесвітня організація охорони здоров'я : вебсайт. URL: <https://www.who.int/>

80. Gender Violence: Interdisciplinary Perspective / ed. by Laura L. O'Toole, Jessica R. Schiffman, Margie L. Kiter Edwards. NY.: New York University Press, 2007. 530 p.

81. Groshen E.L. The Structure of the Female/Male Wage Differential: Is It Who You Are, What You Do, or Where You Work? *Journal of Human Resources*. 1991. Vol. 26. P. 457-472.

82. Longman Dictionary of Contemporary English: Новое издание. Burnt Mill, Harlow: Longman, 1987.

83. Newell A., Reilly B. The Gender Pay Gap in the Transition from Communism: Some Empirical Evidence. *Economic Systems*. 2001. Vol. 25 (4). P. 287–304.

84. Responding to the shadow pandemic: Taking stock of genderbased violence risks and responses during COVID-19. 2020. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/8301/file/GenderBasedViolenceinEmergenciesCPLearningBriefAug2020.pdf>

85. Siltanen J., Jarman J., Blackburn R. M. Gender Inequality in the Labour Market: Occupational Concentration and Segregation, A Manual on Methodology. Geneva: ILO, 1992. 118 p.

ОПИТУВАЛЬНИК

«Жінки, які постраждали/ не постраждали від гендерного насильства в сім'ї »

П.І.Б.

Вік

освіта

працюю/не працюю

Сімейний стан

скільки років в шлюбі

Діти

Місце проживання

рівень доходів

1. Ваш чоловік звертається до вас лайливими словами, ображає чи принижує?
2. Чи відповідаєте ви йому тим самим?
3. Ваш чоловік може вам заборонити спілкуватись з друзями?
4. Ваш чоловік часто вживає алкоголь? Він веде себе при цьому агресивно?
5. Чи можете ви сказати, що у вас в сім'ї рівність щодо розпорядження сімейним бюджетом, ухвалення рішень стосовно дітей, відпочинку, придбань?
6. Буває таке, що чоловік вас штовхає, шарпає, трусить?
7. Ваш чоловік іноді б'є вас? Чи робить це постійно?
8. Ви коли-небудь звертались до міліції з приводу того, що чоловік вас побив?
9. Ви знаєте скільки заробляє ваш чоловік?
10. Чоловік контролює час вашого повернення з роботи, дзвонить чи забирає вас, якщо ви запізнюєтесь.

11. Чоловік відмовляв вам у грошах для купівлі вкрай необхідних речей, хоча вони у нього були, тільки тому що вважав, що у вас і у дітей уже є все необхідне?

12. Часто під час сварок чоловік погрожує вам побиттям?

13. Під час сварок чоловік іноді нищить майно (б'є посуд, викидає речі)?

14. Було таке, що чоловік виганяв вас з дому?

15. Ви були свідком насильства батька щодо матері? Чи вдавались батьки до фізичних покарань щодо вас?

16. Як часто чоловік вас ображає? Це залежить від вживання алкоголю?

17. Коли чоловік вас ображає чи виправдовуєте ви його поведінку, мовляв: «Він не в настрої, я сама його спровокувала»?

18. Ваша реакція на насильство

19. Ви вважаєте себе жертвою подружнього насильства?

Додаток Б**Індивідуально-типологічний опитувальник Собчик**

1. Я постараюся поставитися до дослідження відповідально і бути максимально щирим (щирої).
2. У мене дуже складний і важкий для оточуючих характер.
3. Я краще справляюся з роботою в тиші і самоті, ніж в присутності багатьох людей або в шумному місці.
4. Вирішуючи серйозні проблеми, я, як правило, обходжуся без сторонньої допомоги.
5. Я дуже рідко заговорюю першим (першою) з незнайомими людьми.
6. Для мене важливо, що подумують інші про моїх висловлюваннях і вчинках.
7. Якщо буде потрібно, я зруйную всі перепони на шляху до досягнення мети.
8. Я часто турбуюся через дрібниці.
9. У моїх невдачах винні певні люди.
10. Для мене важливо мати спільну думку з тими людьми, з якими я зазвичай спілкуюся.
11. Мене мало стосується все, що трапляється з іншими.
12. Мені цікаві яскраві, артистичні особистості.
13. Мені немає діла до чужих страждань: вистачає своїх.
14. У гучній компанії я найчастіше в ролі тільки спостерігача.
15. Для мене нестерпно спостерігати страждання інших людей.
16. Я - людина абсолютно правдивий і щирий.
17. Всі мої біди пов'язані з власним невмінням знаходити спільну мову з людьми.
18. Мене часто тягне до гучних компаніям.
19. Беручи важливе рішення, я завжди дію самостійно.
20. Мені завжди приємно заводити нових знайомих.

21. Беручись за будь-яку справу, я не стану довго роздумувати, перш ніж почати діяти.
22. Мене дратують люди, які намагаються змінити мою думку, коли я впевнений (а) в своїй правоті.
23. Я часто хвилююся за близьких мені людей навіть без серйозного приводу.
24. Я не можу терпіти, коли хтось змінює заведений мною порядок.
25. Я вмію залучати до себе увагу оточуючих мене людей.
26. В житті я твердо дотримуюся певних принципів.
27. Люблю відвідувати компанії, де можна танцювати або співати.
28. Я надзвичайно чутливий (чутлива) до змін в настрої оточуючих людей.
29. Я можу, не бентежачись, дуріти у веселій компанії.
30. Я спокійно ставлюся до того, що хтось поруч переживає з приводу своїх неприємностей.
31. Я ніколи не роблю як егоїст (егоїстка).
32. Часто буває так, що через мене у навколишніх псується настрій.
33. Цікаві ідеї приходять мені в голову частіше, коли я один (одна), не в присутності багатьох людей.
34. Я можу взяти на себе відповідальність за цілу групу людей для користі справи.
35. Мені важко подолати сором'язливість, коли потрібно говорити перед групою людей.
36. Думка старших за віком або положенню великого значення для мене не має.
37. Мені не важко змусити інших людей діяти так, як я вважаю за потрібне.
38. Я так сильно переживаю невдачі, що у мене погіршується самопочуття.
39. Я завжди буваю упертий (а) в тих випадках, коли впевнений (а) в своїй правоті.
40. Якщо в компанії я не перебуваю в центрі уваги, мені стає нудно і нецікаво.
41. Ніхто не може нав'язати мені свою думку.

42. Мені подобається подорожувати з різними попутниками.
43. Я можу змінити свою думку під тиском оточуючих.
44. У поїзді я з задоволенням проводжу час в бесіді з сусідами по купе.
45. Я ніколи не брешу.
46. Я ніколи не відкладаю на завтра те, що слід зробити сьогодні.
47. Я вічно нічим незадоволений (незадоволена).
48. Я люблю самотність, що дозволяє мені зосередитися на своїх думках.
49. Я вмію зацікавити людей і повести їх за собою.
50. Мені подобається командувати іншими.
51. Я вмію дати відсіч тим, хто втручається в мої справи.
52. Мені буває ніяково за висловлювання і вчинки моїх близьких.
53. Мені нерідко доводилося в бійці захищати свої права.
54. Я відчуваю почуття провини, якщо мене переслідують невдачі.
55. Мій настрій знаходиться в сильній залежності від настрою тих, хто мене оточує.
56. Я домагаюся свого завзятістю і наполегливістю.
57. Мені часто буває нудно, коли навколо все веселяться.
58. Моє сумний настрій легко виправляється, якщо я дивлюся в кіно або по телевізору комедійне дійство.
59. Заради збереження добрих відносин я можу відмовитися від своїх намірів.
60. Я завжди дотримуюся загальноприйнятих правил поведінки.
61. Мене люблять усі мої друзі.
62. У мене трагічна доля.
63. У мене багато близьких друзів.
64. Я-найнещасніша людина на світі.
65. Мені простіше сподіватися на інших, ніж брати на себе відповідальність, навіть якщо мова йде про мої проблеми.
66. Я намагаюся бути таким (такий) «як все», не виділятися серед інших.
67. Я - людина спокійна, врівноважена.

- 68.Я можу довго не реагувати на чийсь жарти, але потім «вибухнути» гнівною реакцією.
- 69.Я дуже чутливий (чутлива) до змін погоди.
- 70.Я не люблю бути присутнім на галасливих застіллях.
- 71.Я можу проявити недбалість в справах, а потім потроху приводити їх до ладу.
- 72.Я люблю ходити в гості.
- 73.Мені все одно, що про мене думають інші.
- 74.Я хвилююся тільки з приводу дуже великих неприємностей.
- 75.Я ніколи не відчуваю бажання вилятися.
- 76.Я нікого ніколи не обманював (а).
- 77.Мені ніхто не потрібен, і я не потрібен (не потрібна) нікому.
- 78.Я - людина сором`язливий.
- 79.Мені страшенно не щастить у житті.
- 80.Я часто намагаюся слідувати порадам більш авторитетної особистості.
- 81.Я б дуже переживав (а), якби когось зачепив (а) або образив (а).
- 82.Мене нічим не злякати.
- 83.Я часто користуюся чужими порадами при вирішенні своїх проблем.
- 84.У своїх невдачах я в першу чергу звинувачую самого (саму) себе.
- 85.Я абсолютно не звертаю уваги на свій стиль одягу.
- 86.Я не намагаюся планувати своє найближче майбутнє і роботу.
- 87.Коли мене кличуть у гості, я найчастіше думаю: «Краще б мені залишитися вдома».
- 88.Я нічого не знаю про особисті проблеми оточуючих мене людей.
- 89.Найменша невдача різко знижує мій настрій.
- 90.Я ніколи не серджуся.

Тест міжособистісних відносин Лірі

1. Інші думають про нього прихильно
2. Справляє враження на оточуючих
3. Уміє розпоряджатися, наказувати
4. Уміє наполягти на своєму
5. Володіє почуттям гідності
6. Незалежний
7. Здатний сам подбати про себе
8. Може проявляти байдужість
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Здатний проявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підкоряється
20. Поступливий
21. Вдячний
22. Захоплюється, схильний до наслідування
23. Поважний
24. Шукає схвалення
25. Здатний до співпраці, взаємодопомоги
26. Прагне ужитися з іншими
27. Приязний, доброзичливий

28. Уважний, ласкавий
29. Делікатний
30. Підбадьорюючий
31. Чуйний на заклики про допомогу
32. Безкорисливий
33. Здатний викликати захоплення
34. Користується в інших повагою
35. Володіє талантом керівника
36. Любить відповідальність
37. Впевнений в собі
38. Самовпевнений, напористий
39. Діловий, практичний
40. Любить змагатися
41. Стійкий, наполегливий, де треба
42. Невблаганний, але неупереджений
43. Дратівливий
44. Відкритий, прямолінійний
45. Не терпить, щоб їм командували
46. Скептичний
47. На нього важко справити враження
48. Образливий, делікатне
49. Легко бентежить
50. Невпевнений у собі
51. Поступливий
52. Скромний
53. Часто вдається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний в обходженні

- 58.Дорожить думкою оточуючих
- 59.Товариська, уживчивый
- 60.Добросердечний
- 61.Добрий, вселяє впевненість
- 62.Ніжний, м'якосердий
- 63.Любить піклуватися про інших
- 64.Безкорисливий, щедрий
- 65.Любить давати поради
- 66.Справляє враження значного людини
- 67.Начальственно наказовий
- 68.Владний
- 69.Хвалькуватий
- 70.Гордовитий і самовдоволений
- 71.Думає тільки про себе
- 72.Хитрий, розважливий
- 73.Нетерпимий до помилок інших
- 74.Корисливий
- 75.Відвертий
- 76.Часто недружелюбний
- 77.Озлоблений
- 78.Скаржник
- 79.Ревнивий
- 80.Довго пам'ятає свої образи
- 81.Самобичующийся
- 82.Сором'язливий
- 83.Безініціативний
- 84.Лагідний
- 85.Залежна, несаможиттєва
- 86.Любить підкорятися
- 87.Надає іншим приймати рішення

88. Легко потрапляє в халепу
89. Легко піддається впливу друзів
90. Готовий довіритися будь-кому
91. Схильний призначати до всіх без розбору
92. Всім симпатизує
93. Прощає всі
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний, терпимий до недоліків
96. Прагне протегувати
97. Прагне до успіху
98. Чекає захоплення від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Сноб, судить про людей лише за рангом і достатку
102. Марнославний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдливий, глузливий
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужий, байдужий
109. Злопам'ятний
110. Пройнятий духом протиріччя
111. Впертий
112. Недовірливий, підозрілий
113. Боязкий
114. Сором'язливий
115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися
116. М'якотілий
117. Майже ніколи нікому не заперечує

118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікали
120. Надмірно довірливий
121. Прагне знайти розташування кожного
122. З усіма погоджується
123. Завжди доброзичливий
124. Любить всіх
125. Дуже поблажливий до оточуючих
126. Намагається утішити кожного
127. Піклується про інших на шкоду собі
128. Псує людей надмірною добротою